

Зубенко 77 597

ІВАН ЗУБЕНКО

ЗА
КУЛІСАМИ
ЖИТТЯ

НОВЕЛІ

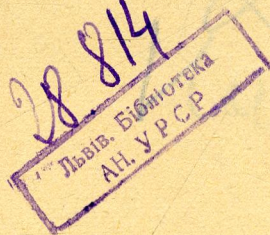
ЗА КУЛІСАМИ ЖИТТЯ

26 10

ІВАН ЗУБЕНКО

За кулісами життя

НОВЕЛІ й НАРИСИ

КОЛОМІЯ — 1937

15/2-46/5-644

ОБГОРТКА ВАСИЛЯ ДЯДИНЮКА

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „ОКА”

наклад другий, справлений

З ДРУКАРНІ М. БОЙЧУКА, КОЛОМІЯ

(15. XII. 1937 — 2000)

Милому

Др. ОЛЕКСАНДРОВІ КУЛЬЧИЦЬКОМУ
на товариське „незабудь”.

Автор.

„БОГЕМА“.

— Леську... не можу...

— Знову, Талочко?..

Його чорні очі опекли її білим залізом.

— Леську... але ж...

Енергійно заперестував:

— Жадних „але“... Мусиш же ти нарешті колись вступити до мене?

Туркусові очі зупинилися на розстань-дорозі.

— Леську... пожалій мене...

— Та в чім? Ти... дурненька!..

Тяжко думала. Нарешті:

— Це неможливе... Аджеж ти... мужчина?..

Білий фронт зубів засвідчив:

— Сподіваюся!

— І... ти „богема“?.. Снажи мені правду?

Білий фронт ще більш видовжився.

— Якщо хочеш, то хай буде й так... Але ж що з того?

— От бачиш... Ну, як же я, дівчина, можу вступити до тебе... сама?

Він аж зупинився.

— Поперше, ти не будьяка дівчина, а моя наречена... А подруге: Талочко, ти вже рік перебуваєш у великому місті, а ще не позбулася своїх

маломістечкових забобонів?.. Е, та що там багато говорити: ось уже моя брама... Прошу, Талю... Ну?..

Він втопив у неї гострий, розпалений погляд.

Дівчина вагається.

А тут падає нове питання, ще гостріше, ще страшніше... Невідхильне, як смерть:

— Ти мене любиш?

Відповідають самі очі... великі... повні сліз...

— Як так, то ходім...

Боже, ну, навіщо цей травень такий гарячий, дурманливий, отруйний? І навіщо цей Лесько сьогодні якийсь такий несамовитий... яким вона його ще не бачила? Спалахує, червоніє, здригається. Палкими очима відається в неї... наче хоче поглинути її...

Але... Наталка вже згубила свою волю... Як овечка, загіпнотизована вовчими очима, покірно пішла за хлопцем.

Сходи.

„Кавалерка“. Гарна кімнатка, переділена за-слонячем надвоє. В першій переділі, куди вступили, — барвним ліжником застелений тапчан; перед ним стіл, кілька крісел.

— Сідай, Наталочко... я зараз буду готовий...

Кинув ці слова й вийшов за заслоняч. Чути було, як пересовував там якусь тяжку річ...

Наталка побігла оком по стінах — і... її щічки перетворилися в півонії. Тепер уже нема жадного сумніву: її Лесь — богеміст, зводник, проти яких її так остерігала тітка Варвара. Он по стінах — які рисунки? (Наталка навіть не знаходила слова, як то назвати!). Жінки в одягах Еви... фе!

Серденько забилося в тривозі: Боже, чого вона тут опинилася? Як це сталося? Як вона зійшла до такого?

Кіновим темпом майнули в Наталчиній розгяченій уяві події минулого року... Навіть не повного року...

Це ж так недавно було, як вона залишила свою рідну Чубатівку, навіть з недокінченими грядками озимого часнику. Тато наперся: хай, каже, дівчина поїде до міста... хай скінчить хоч одnorічні торговельні курси... Тепер дівчині щораз трудніше вийти заміж... треба в руках мати хоч будьякий фак...

Тітка Варвара (татова сестра, що змалечку виховувала сирітку - Наталку) тільки зідхнула: вона по собі знала, як то тяженько тепер дівчині знайти собі рівніший життєвий шлях, коли за нею нема „моргів”, „ощадностей”, або яких інших приман для женихів. Що з того, що Наталка (як і тітка Варвара колись — бо це фамілійне!) має туркусові очиці, клясичний носик і стан, як та смерічка на їхньому приходстві?

Нема ради... Хай їде...

І ось Наталка вже в потязі. Колеса ритмічно вистукують:

— Так-таки... так-таки... Таки-таки-таки-так...
таки-таки-таки-так...

На цей раз не заколихують, бо в Наталчиних вухах ще занадто ясно дзвенить тітчин урочистий, затривожений голос і розбурхує цілі мережива візій.

— Таки так... Мусиш їхати, Талочко, до того „Вавилону“... Тільки уважай там...

Бідна тітка далі не знаходила слів, щоб ними ясно оформити свої думки. Ці думки — гострі, колючі, пекучі — нуртували в її істоті, тільки як то Наталці, цій квітці, передати всю їх жорстоку вагу?

Наче кусні скривавленого серця, вилітали з любих тітчиних уст останні, найважливіші слова остороги:

— Уважай, дитино, в місті на тих... мужчин... Вони там усі однакові..., пройдисвіти..., зводники... „богема“ непутяща... Гляди... якою їдеш, такою щобись і приїхала...

Наталка дала урочисте слово, що буде вважати на мужчин (зрештою вона ж мешкатиме в панства Грибчуків, а пані Грибчукова це ж татова тіточна сестра — отже над нею буде певна опіка); і от нарешті потяг везе її до того „Вавилону“, де вона має перебути щонайменше рік...

Вікна вагонів — з театральної рампи, за якою відбувався бакхічний танець природи, перетворилися в темно-сині екрани. На них Наталчина уява з клубів диму, блискучих іскор і власної фантазії малювала багато дечого, а найголовніше — їх, тих страшних мужчин, упирів великого міста..

Серце стискалося в грудях, віддих уривався, ноги відмовляли послуху, коли Наталка з плетеним кошиком-валізою в руці ступила з двірця на міський брук.

Та це тривало тільки хвилинку.

— Наталко, ти?.. Нарешті!

З цим окликом в Наталку влився струмінь сили, енергії.

— Славочко!

Наталка хотіла поцілувати подругу, але Славка шепнула їй:

— Вдома будемо цілуватися... тут не вільно...

Червоніючи від власної помилки, Наталка тільки прошептала:

— Як хочеш...

Але Славка вмах розвіяла хвилину замішання; схопила Наталчину валізу й защебетала:

— Давай я тобі поможу... Ходім до трамваю... наше число „одинка”... он, бачиш?.. Сідай задній вагон...

...Перші міські вражіння нагадували Наталці вражіння від храмового празника в їхньому сусідньому місті.

Привітанням „Слава Ісусу Христу” й поцілунком у руку Наталка відразу завоювала серце пані Грибчукової.

— Ох-хо-хо... ще є десь виховані діти.. не те, що наші шибайголови... (Її зір потягся не то з докором, не то з любов'ю в напрямі „шибайголів” — Славки й Данка-гімназиста — її власних дітей).

До Наталки відносилися, як до дорогого гостя.

Саме місто — наче відбувало відпуст. Ці вибухи світла, ці мальовничі виставові вікна... цей химерний людський вуж на хідниках... А дзеленькіт трамваїв, крики кляксонів, верещання хлопців — продавців газет!.. Гармідер, гамір, галас...

Наталчине личко пашіло від навали вражінь.

Та ось небавки клясичний носик почав частіше морщитися, а на очиці - туркуси частіше почали налітати хмарки.

— Чого тобі бракує, Талочко? — ласкаво питала пані Грибчукова: — Може тобі не добре у мене?

— Ах, ні... мені дуже добре... — зідхала Наталка: — Тільки... я знаю?..

Ну, як вона може словами передати, чого їй бракує? Тут мури, брами, бруки, хідники... Камінь, залізо, шкло, бетон, асфальт. А найгірше — ці височенні камениці, ці димарі, що своїми чорними хвостами затягають синє небо. А їй якраз бракує і цієї блакиті, і зеленої плахти левад, і стежечок, як шнурки, і тих грядок з різною городовиною й улюбленим квіттям...

Одного похмурого листопадового дня Наталка помітила, що місто не зовсім таке погане, як їй здавалося. Того дня сталося таке, що до Слави (Славка — учениця малярської академії) зайшов її товариш — Лесь Одинчук. А що Наталка не встигла вискочити з кімнати, то хоч - не - хоч прийшлося познайомитися.

Чорні очі якось безцеремонно почали її оглядати.

— Вимріяна модель для моєї „Весни“!.. Ні, панно Славо... ви тільки гляньте на ці очі!.. Панно Наталко, ви знаєте що? Хоч би мені прийшлося навіть оженитися з вами, то я мушу намалювати з вас „Весну“!

Боже, чого ще не плів того вечора цей нахабний хлопчисько! Але коли всі троє поверталися з кіна, Наталці здалося, що вони якось так заскоро підійшли до своєї брами.

Ще раз ходили до кіна втрійку... потім вдвійку (ця нечемна Славка якраз мала тоді якесь невідкличне побачення десь, з кимсь)...

Серед понурих мурів міста Наталка побачила шмат блакитного неба з рожевими відблисками весняного сонечка. Взагалі для Наталки вже в листопаді почалася весна.

Але й на весні бувають хмари... бувають і приморозки...

Ох, як же один з таких ранків зморозив Наталчине серце!

Сталося то так, що того ранку Славка, жива, весела, щебечучи, як завжди, запросила Наталку на виставу картин.

— Ходім, Наталко... побачиш гарні образи... вся наша богема виставляє... І Лесько буде... він також виставляє... бо, бач, він уже „майстер"... укінчив академію... Збирайся... ходім!..

Наталку опекло слово „богема", а коли доміркувалася, що й Лесь (в тайниках душі казала: „її Лесь") — також „богема", то аж похолола, а в грудях наче щось обірвалося...

Пропало все...

На виставу не пішла — бо була майже на правду хора... І Лесь Одинчук не один раз був здивований, бачивши наооч, що Наталка уникає зустрічатися з ним. Чого тільки не робив бідний хло-

пець — ні, та й ні!.. Аж мусів формально освідчитися Наталці!..

Одначе й по тім Наталжа держала себе з ним, як дика качка.

І тільки ось тепер...

Це підступний травень, що розпалює змисли, паралізує волю — привів її сюди... до помешкання самотнього хлопця!..

Боже! Тітко Варваро, де ти?! Чом тебе тут нема, з твоєю мудрою осторогою й серцем, повним кохання?..

Наталка сиділа, як на приску. З фатальною покорою, як засуджена, чекала того, що мусіло статися. Тільки десь далеко маячила неясна думка, що мала б бути й її слабим оправданням:

— Лесько добрий... Лесько мій наречений... Лесько мене не покине..

Лесь вийшов зза паравана. Піднесений, блискучий, — пристрітник!

— Прошу, Наталючко...

На щоках у неї вже не півонії, а сама „червона калина”.

Поглянула на нього. В цім погляді гарячий хлопець відчитав і покору, і відданість, і кохання... те чарівне, сліпе, дурненьке, щире кохання!..

Мефістова усмішка затанцювала коло його уст...

Перше, що кинулося в вічі Наталці за заслонячем, це була якась річ, що нагадувала шкільну таблицю, тільки не була чорна. Ще два крісла, й більш нічого.

— Ти тут... спиш?

Щиро засміявся:

— Та де? Там сплю, на тапчані... Тут працюю... Але аж тепер тільки я міг собі придбати свій власний, найновішої системи малярський мольберт... Дивись який!

Він з любов'ю поглянув на „шкільну таблицю”.

— Слухай, Талухо... Ми з тобою мусимо розпочати мою „Весну”... чи краще сказати: нашу. Сідай... ось так... Ану, усміхнися!..

Наталка усміхнулася, а її очка вмить стали вогкі... Тільки вона й сама не знала, що це є: сльози радості, чи... розчарування?..

ЗАГАДКА.

Ліниво повзе по небі розпечена куля, знеможена від власного жару. Дереву куняють у дрімоті; тільки зрідка здригаються галузками, коли їх ледве торкне по дорозі розніжений вітерець, що ховається в прохолоду прибережного луку й ані руш не хоче звідти показатися.

Навіть голод утратив свою розгонну силу: бо он у кущах коні наче від напасти опускають голови, щоб пощипати травички; а нарешті й те занекали — і тільки флегматично помахують хвостами, відганяючи уїдливіх гедзів.

Одне слово — липень!

На прибережному пісочку (пляжі), наче кавуни на баштані, порозлягалися різні купальники. Молодші, а надто панни, в менш або більш кокетерійних купелевих одягах, кидають навколо погляди: заздрісні на товаришок, чи взагалі представниць свого полу; лукаві — на хлопців.

Кожний пишається, чим може: хлопці — мязами, „бронзом“, силою; дівчата — „формами“, „лініями“...

Ці „форми“ притягають до себе багату зорів: нахабних (ці найбільш приємні!) від „молодців“; загарливо-несміливих — від поважних батьків ро-

дин. Ці родини, як табунці гусок на толоці, розмістилися окремими плямками по пляжі... там... там... он там... А гуска-мама (вибачайте, дорогі читачки, за таке порівняння; але, коли вже йде мова про гусячу родину, то не можу ж я назвати маму, скажім, голубкою чи перепілкою!) — тільки удає, що цілком заклопотана своїми гусенятами, яким старанно змиває голівки: її сторожкий, підозріливий погляд не випускає з овиду й свого „гусака”. Бо спокуси ж тут, спокуси!..

До старших глядачів (хоч без родин) належали й ми з товаришем — і також „кидали погляди”: я — цікаві; він, як „об’єктивний” естет-обсерватор, досить байдужі.

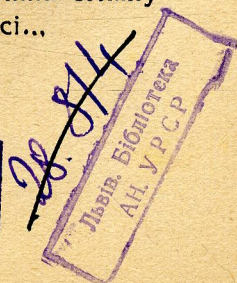
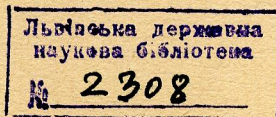
Цього чоловіка, щодо його відношення до жіночого роду, окутувала якась тайна. Я не знав, що є на речі: чи він пережив яку сердечну драму, чи це його вдача була така холодна, стримана. Взагалі він мене цікавив; тож, як журналіст (власне ця робота пером і зблизила нас, бо мій товариш був поет), я з підступністю репортера почав розв’язувати „жіночу” загадку мого нового приятеля.

— Дуже гарний цей звичай „фамілієнбадів”, — кинув я оком ніби знечевя на сорокатий пляж: — Скільки то нещасть можна оминати...

— Яких нещасть? — не зразу зрозумів він.

— Та яких же? Родинних... Адже знаємо передання про давніших кривобоких чи там підроблених ватою наречених... А тепер можна оглянути „товар” у всій його природній красі...

За кулісами життя. 2.

— Ви цинік, — усміхнувся він.

— А ви плятонік...

— Ви якось так матеріялістично дивитеся на жіночий пол...

— А ви дивитеся на жінок, як на безполі істоти, — піддрочував я його: — Я навіть не знаю, чи кохали ви будьколи... чи взагалі здібні кохати жінку...

Я видімо дровичся з ним, але він не образився на мене за цю трохи настирливу поведінку. Задумався.

— Чи здібний я кохати? — нарешті тихо промовив: — Я знаю?..

Ще нижче опустив голову. Коли підніс її, я побачив зовсім новий вираз обличчя: очі світилися, щоки порожевіли, уста мрійливо всміхалися.

— Мушу вам розповісти цю історію... Може вона стане вам темою для цікавої новелі... Сам я — лірик, і в віршах не годен використати всього сюжету. Отже слухайте уважно...

Питаєте: чи я кохав?

Авжеж ... Може й досі ще її кохаю...

Це було досить давно... ще в початках моєї службової кар'єри... (мій товариш — урядовець скарбової палати). Я винаймав мешкання в одного знайомого судового радника, що мав молоду жінку. І та пані фатально заважила на моїй долі.

Чи гарна була пані Оксана?

Думаю, що так...

Висока, з овальним личком, карими очима й пристрасними устами.

Та це ще не все, що та пані була гарна — вона

була з тих жінок, що мають ще якусь окрему нерозгадану силу... якийсь невідомий жіночий первень, що притягає й подразнює мужчин. Хоч вони, ті жінки, до цього свідомо не зміряють, а може навіть і не бажають...

Попаив і я в сферу її магнетичного поля — і мене потягла до неї та сила. Ну, і як муха в павутинні, я заплутався в її чарах.

Але... пані Оксана була взірцева жінка й мати. Свого чоловіка й єдину маленьку донечку любила над усе. З іншими мужчинами була мила, привітна, навіть подекуди зальотна (не удавала „святоші“) — але до певної межі. Зрештою ніхто й не відважувався переступити тої межі — не дозволяла повага, що нею обгортала себе пані Оксана!

Та хіба ж, друже, можна наказати серцю, щоб воно не кохало?

Я переживав муки Танталя.

Бачив її щодня, щовечора. Навіть майже кожної ночі вона являлася мені... у снах, друже... у мріях...

Ще гірше: я мусів не подавати виду, якого роду почуття збудила вона в мені. Одне, що не хотів себе осмішувати; друге — я просто боявся наполохати її, розвіяти мережу солодких мрій, надій, сподівань — увесь той казковий світ, що його витворила моя фантазія, і де героями були — вона і я...

Кожного разу по вечері йшов я до своєї „кавалерки“ (мав окрему вигідну кімнатку) — й погрузався в солодку задуму.

Не раз пригадував собі східніх філософів з їхньою нірваною й байдужим відношенням до матеріялістичного світу. І справді, я не міг би сказати, що для мене мало більшу вартість: уява чи дійсність. Бо ж та матеріяльна дійсність (разом із панею Оксаною) була поза межами мого досягу — а уява була моя, моя власність!..

Але й та уява розпалювала мою кров. Я гриз подушки, цілував те горнятко від кави, що вона іноді сама (коли служниця була чимсь зайнята) приносила мені на сніданок.

Та кохання — це дивне почування, мій друже.. З усіх імпульсів людських учинків — найоригінальніший. Що більше розгоряється, то більше штовхає до жертв, до самовідречення. Просто людина не годна стриматися, щоб не старатися зробити якоїсь приємності своєму „предметові“, чи мимохіть виказати йому своє почування.

За кожную дрібницю я дякував пані Оксані, цілючи її в руку (хоч взагалі не любив цього „ручкування“); при цьому старався довше затримати її руку в своїй, а поцілувати все зміряв десь вище, в напрямі до ліктя (це мала б бути ознака такої спеціальної інтимности) — і то власне поцілувати, а не ткнути устами, ледве доторкаючись.

Старався оказати тисячі дрібних услуг (само собою зрозуміло, щоб чоловік не помітив і не зробив авантюри і то таки зовсім безпідставно!). Приносив книжки, помагав нести пакунки. Малій Марті якнайчастіше купував подарунки, а навіть

і самій пані Оксані (ніби то як моїй господині за те, що, мовляв, добре мене доглядала, хоч я акуратно й таки досить дорого платив за своє удержання).

Нарешті, друже, я почав писати вірші.

Тут уже не було стриму: я дав волю своїй фантазії. І мої вірші полилися широкою повінню, з усіма водобкрутями настроїв, чорторіями почувань. Моє кохання проломило всі греблі, всі запори — й рвачко та буревійно понеслося низькодолами назустріч невідомому.

Писав я певно й сміливо. А почував себе — безпечно: бо ж хто посмів би сказати щось конкретне, речеве про нас?! Це ж — поезія, уява... Тут діє талант... Це для всіх... і так далі... Хоч, по правді сказати, я писав тільки для неї; а увесь той „талант” та „уява” — це було розпалене кохання до неї, до тої чужої, коханої жінки...

Та жіноче серце таке сторожке, як дика качка. І соловіїха з тисячі звуків виріжняє ті, що їй для неї видзвонює нічний співун.

Одного разу ми вечеряли вдвох з панею Оксаною (Мартуся вже спала, а чоловік пішов на якесь важне, як казав, побачення).

— Пане Сергію, — звернулася вона до мене, легко червоніючи й відрухово відсуваючи від себе недопиту шклянку чаю: — Хочу про щось вас запитати...

— Прошу...

Вона посунула своє крісло так, що на її порожевіле личко впала від абажура тінь. Мабуть,

не хотіла, щоб я забагато „вчитував” на її обличчі.

— Ви такі добрі до мене... такі уважливі... — почала несміливо: — Так багато робите для Мартусі... й для мене...

(— Для тебе! Не для Мартусі! Для тебе!!! — кричала моя душа: — І не „добрий”... Що то значить „добрий”? Таж я кохаю тебе, жінко, як тільки може кохати мужчина... Хіба ж ти цього не бачиш?),

Та я цього не сказав їй.

Уголос я тільки зідхнув, криво усміхнувся й промовив:

— Це такі дрібниці...

— Отже я не помилилася, — казала вона далі: — Тепер я хотіла б вас спитати про найголовніше... чи ви оце... як пишете... друкуєте... Чи вам являється думка... Чекайте... я щось не можу ясно висловитися...

І абажур не поміг: видно було, як вона густо почервоніла. Її думка вривалася, як бавовняна, напів паперова нитка. Це її замішання осмілило мене. До цього часу, в моїх мріях, вона була така горда, неприступна... якась така холодна, досконала, недосяжна; одне слово — „ідеал”! А тут була — жива істота, людина, жінка... З її хитаннями, сумнівами, надіями, болями... Щось таке, як і я... щось рівне... може й слабше?..

— Прошу казати просто... так ліпше буде... Я вже прибирав навіть підбадьорливого тону. Вона відважилася.

— Ваші вірші такі гарячі... в них так багато кохання... такого щирого почування... Я це відчуваю, тільки не вмію висказати... Хотіла б я вас запитати: адже ви мусите дійсно щось подібне переживати, коли так пишете?..

— Ну, певне... інакше вірш вийде сухий... штучний...

— І... мені так щось здається... скажіть: чи не спричинила кількох таких віршів... я?

Ось воно що! Настав і „мій час“. Вона ж сама тягнула мене за язик, щоб я признався в своїм коханні до неї; і ці свідчення, як я бачив, повинні б були впасти на добрий ґрунт.

Що далі?

Над цим не думав — на все погоджувався наперед, що вона не сказала б (жінка в таких випадках знаходить найкращий вихід). Зрештою я й не міг ні про що думати: мене палила жага, я прагнув кохання, як забута вазонкова квітка дощу.

Підбадьорений її замішанням і прихильним до мене тоном, я сміливо випалив:

— Не кілька віршів, пані Оксано, а всі... всі їх зродили ваші впливи на мене...

— Я аж так вам подобаюся?

— Так...

Хотів говорити багато-багато гарних гарячих слів, але потім подумав собі: нащо? Адже всі палкі почування я вже вилив у найкращих словах — у моїх віршах! Чого ж їй ще треба?

Вона знадливо усміхнулася.

— Дякую дуже... Я така цікава була знати про це...

Потім зідхнула й скромно додала:

— І чим я вам тільки віддячуся...

Наче кропива, мене вжалили її слова. „Чим”... „чим” може вона віддячитися? Вона питає: „чим”? Чи удає, чи справді не знає, які скарби має... скарби, що для мене найдорожчі від життя — її кохання?!

Я дивився на її пристрасні уста, що тепер як навмисне червоніли, пашіли й так притягали до себе, як безодня самовбийника...

Почував якесь отупіння; не міг зібратися з думками.

Отже я пізнав правду. Мереживо моїх мрій — це чиста ілюзія; мої здогади й сподівання — мильний пухир, дімок на піску.

Пропало!..

Хотів крикнути їй: „Пані, нащо ви мене так жорстоко дурили!” — але схаменувся: це ж я сам себе дурив.

Таке, звичайно пожадане, перебування з нею сам - на - сам на цей раз ставало для мене тяжке. Перериваючи розмову, я підвівся (може це було й трохи нечемно з мого боку, але я не здавав собі з цього справи). Ніяково усміхаючись, промовив до неї (ніби то мусів же я щось сказати, щоб вийти з дурнуватою положення):

— Е, пані Оксано!.. Чи ж я вимагаю від вас якоїсь подяки? Якось то воно буде...

А тягло мене до неї, як паницю до чарки: цілував би ту руку, що бє, щоб тільки мати ту чарку отруї.

І я поцілував паню Оксану в руку (обурювався на себе, але цілував, як звичма: з жагучою насолодою).

Що далі?

Авжеж, друже: ви думаєте, що от тепер я показав з себе „мужчину“, пустив на три вітри цю паню Оксану з усіма її привабами й моїми, зрештою нічим не угрунтованими, претенсіями до неї?..

Аякже!

Ще сильніше почав думати про неї і „страждати“, на цей раз уже таки зовсім безнадійно. Мені було тяжко, майже неможливо було розлучитися зо своєю мрією, зо своїм вифантазованим світом.

І поплили дні за ночами, чергуючися, як білі й чорні очка на шахівниці...

Одного разу над вечір я почув за дверима моєї „кавалерки“ голосну розмову поміж панею Оксаною й паном Миколою (Оксаниним чоловіком, а моїм суперником). Розмова, судячи по її тону, була не з дуже приємних.

Одверто кажучи, я сподівався, що між ними скоріше чи пізніше мусіло прийти до такої розмови. Пан Микола любив „кинути картою“. З тою метою частенько заходив до „Віденської“ (іноді маскуючи свій вихід „конференцією“, а то й якимсь там „діловим побаченням“).

Так чи інакше, розмова між ними йшла crescendo, й нарешті я почав розрізняти слова.

— Миколо, ти знову йдеш?..

— Мушу...

— Мусиш?

— Так..., я дав слово... Зрештою це важне побачення...

— „Важне побачення”?.. Миколо, не кажи неправди!.. Я знаю: ти йдеш до каварні...

— Що тобі приверзлося?

— ...грати в карти...

— Чи бачив хто таке?..

— Я тебе прохаю: не ходи!

— Що за примхи?

— Я вимагаю, щоб ти перестав ходити до каварні!

— Та що ти вигадуєш, — кричав він уже поіритовано: — „каварня”, „каварня”!.. Ну, а як би й каварня, то що з того?

Вони перейшли до дальшої кімнати — і я вже нічого не чув.

Лежав на отомані й читав книжку. Наближалася пора вечері, а я на цей час завжди старався бути вдома, щоб не завдавати клопоту своїй господині.

Зачитався повістю модної письменниці й ледве помітив, як хтось легенько застукав у двері.

— Прошу!..

Рипнули двері, й до кімнати нечутно ввійшла пані Оксана. Була одягнена в пікантний шляфрок і легкі виступці — тому то так тихенько й увійшла до кімнати. В руках тримала тацу, яку поставила на стіл. Ще я помітив, що була припудрована і, здається, підкучерявлена.

— Я вам принесла сюди вечерю,..

— Дякую...

— Микола пішов десь на засідання, — вона густо почервоніла, так що румянці пробивалися навіть крізь пудру й робили з щічок стиглі, запашні бросквини: — Мені стало скучно самій... Я вам не перешкоджаю?..

— О, ні, ні... прошу...

Я підвівся з отомани, але вона умисно якось кидькомà й з таким розгоном сіла на неї, що я мимохіть опустився назад на отоману й опинився пліч-по-пліч з панею Оксаною.

— Щось читаєте?

Вона простягла руку поза мене, притискаючися до мене грудьми й усім тілом.

Її личко наближалося до мого. Паленіло. Очі, напів захищені чорними віями, виблискували зпоза них, як вуглики. Usta піввідкриті.

Чи треба вам казати, друже, що я, як божевільний, рвачко схопив цю кохану жінку в обійми й п'явкою всмоктався в її уста.

Її молоде тіло тремтіло й подавалося за кожним притиском моєї руки.

Якесь злорадне почуття помсти й гординя перемоги обхоплювали всю мою істоту.

Душа моя кричала:

— Нарешті!.. Моя! Моя!!

Та коли пані Оксана з мого рамени вже хилилася на отоману, я, мій друже, почув, як на мене напав цілий рій незнаних досі мені думок: що я роблю й нащо? Чи вона кохає мене? Адже во-

на прийшла до мене з помсти чи там злости на свого чоловіка, а не з кохання до мене. Хоч вона й належатиме мені, але її серце буде холодне до мене, а думки будуть коло „нього”. А крім того — гаразд, вона сьогодні буде моєю... а завтра, а по-завтра що буде? Чи зможе вона мені належати завжди? Яким чином? Як я завтра погляну в вічі їй і панові Миколі? Чи порядно буде те, що я скористаю з її хвилевої слабости?

Такий, кажу вам, напав на мене натовп рефлексій, що я не міг з ними дати ради.

Та й це ще не було головне, друже... Але коли я подумав собі: от зараз вона буде моєю... казка стане дійсністю... А про що ж я буду мріяти по тім усім? Куди подінеться мій вичарований світ?

Друже, друже!.. Мені стало шкода моїх мрій.. моїх самотніх вечорів і ночей, спокійних назовні, а таких багатих силою уяви...

Почув, як мене опускає напруга пристрасти.

Обережно підвів це покірне, безвладне тіло й притулив до спинки отомани. Сам легко звільнився з її обіймів.

— Вибачте .. — тихо промовив: — Я.. трохи забувся...

Підійшов до стола, де стояла вже трохи прохолола вечеря, й одним духом випив шклянку зимного чаю.

Пані Оксана підвелася й, не глядячи на мене, вийшла з кімнати. Мені здалося, що по дорозі змахнула з очей сльозу...

От тепер і скажіть мені: добре я зробив, чи ні? І що я за чоловік? Додам тільки, що від того часу я не міг уже так сердечно покохати ні одної іншої жінки, хоч, розуміється, зустрічей і нагод мав багато..."

Розчервонілий мій товариш підставив спину соняшним променям, а голову опустил близько до піску.

Я оглядав цей справді цікавий оказ. Але пляж з його гамором, рухом, півголими тілами, з усією його змисловістю не надавався до глибших філософічних чи моралістичних міркувань. Тому я й спромігся тільки на відомий банальний жарт.

— Питаєте, що ви за чоловік? Скажу... Але прошу не гніватися на мене... Це — передумова...

— Кажіть..., кажіть... Що б не сказали, не буду гніватися.. — якимось покірливо, але щиро процідив.

— Власне на ваше питання відповідь вам знаний анекдот: „Один юнак був у такім положенні, як ви. Другого дня пішов до монаха висповідатися від нечистих думок.

— Чи я грішний, отче? І яка буде мені покута?

— Грішний, грішний, сину... А за покуту мушиш зїсти оцю вязанку сіна, — й монах простягнув молодому чоловікові запашний жмуточок, що його витяг зза ікони.

Юнак скипів:

— Що це жарти, отче? Чи я кінь?

Монах усміхнувся:

— Ні, не кінь, мій сину... Гірше: осел..."

Мій товариш якось крутькомà повернув голову до мене і якось пильно та багатомовно поглянув. Потім зовсім підвівся й сів на пісок.

— Гадаєте, друже, що і я осел?

Він задумався. Потім якось визивно труснув русавою чуприною з легкою сивиною на висках,

— Ні, друже... Це питання складніше, як здається на перший погляд... Що ото?..

— Гори... космацькі...

(Ми сиділи на березі Прута).

— Дивіться, які вони гарні...

Панорама дійсно була прегарна: ця блакитнувата синява була якась особливо чиста, прозора... якась мерехтлива, наче не реальна.

— Непорочна, — мимохить подумав я.

— А ото що за гори?

— Сопівські...

— А дивіться: вже пробивається, настирливо вилазить густа синява, темна зелень... Нема казки, друже, — реальна дійсність лізе наперед... А оця, найближча, як ви називаєте Вознесінецька гора — глядіть, яка яскрава, вульгарна... наче розмальована жінка... А підійдіть до неї ближче — побачите, що вона ще й брудна. Здалека, пане, здалека гори приманливі й чисті... Так і з деякими „ідеалами”...

SEMPER FEMINA.

Вибачайте за мої порівняння: вони може не зовсім естетичні, але зате правдиво віддають мій настрій і почування.

Отже: поставте молоко коло нафти — воно в короткому часі „нотягне” характеристичним запахом. Якись там „промені” чи „флюїди” від „сильної індивідуальности” нафти перейдуть на слабшу — молоко.

Нехай чай побуде деякий час коло мила — чи не просякне й він так само „миляною індивідуальністю”?

Або візьмім щось інше, скажім, естетичніше: побудьте трохи в крамниці з парфумами — й по вас можна буде пізнати, де ви були.

Стільки приклади.

Отже і я почував, що немов би якась частинка її слави, її духової величі спливала й на мене. І від цього я ріс у власних очах, наповнявся самопошаною.

Ще б пак!

Бо ж вона — письменниця... та ще яка! Мало того, що її друкують часописи — вона має вже кілька й друкованих книжок, які критика прийняла дуже прихильно. І цього ще недосить —

їй за її твори платять гроші; можна сказати — вона з літератури живе. Зрештою і це не все: рік тому її книжка одержала літературну нагороду — отже пані Оля стала лявреаткою!

І я був з нею знайомий.

Ба, що більше: вона вважала мене своїм не можу сказати — приятелем, але в усякому разі близьким знайомим. Ми любили літературу, мистецтво. В гарячих спорах на мистецькі теми провели не один вечір.

Ще одне в ній мені подобалося: вона була зовсім байдужа до тих „дрібничок”, що іноді складають для жінки цілий її світ. Такою бодай обсервував її я при наших досить частих побаченнях. Ані в одягах, ані в поведінці ні найменшого натяку на кокетерію... Може тому, що ми були, як „товариші”...

В останньому часі ми гаряче сперечалися з приводу новель молодого письменника, якому критика також промошувала дорогу до лаврів.

Зо сторінок ілюстрованого часопису на нас гляділо інтелігентне (пані Оля казала: гарне) обличчя молодого чоловіка. Гордий погляд, енергійний вираз, а при тому — „смачно” закресні уста. Називався (псевдонім): Євген Тис.

— Дуже хотіла б я з ним познайомитися, — трохи червоніючи, промовила пані Оля.

— Гарний? — з легкою іронією запитав я.

Гаряче запротестувала:

— Ет, який ви!.. Зовсім не те... ви ж знаєте... але взагалі...

Вона трохи плуталася, і я це помітив. Прибрав позу старшого товариша, що „читає” в душі молодшого й поблажливо ставиться до... зрештою природних проявів молодшої натури.

— Ну, ну... не потребуєте виправдуватися.. А гарний хлопака... правда?

Я навмисно дровичся з нею. Вона накопилила губку.

— А щоб знали: гарний!.. А вже в усякому разі талановитий.. Його ж остання збірка новель „Вовчий скік” — це перлина... Який стиль! Яка динаміка! А сюжети які цікаві!

— Ви думаєте?

Пані Оля майже вороже поглянула на мене.

— Не я думаю, а критика так каже... Ви хіба ще не читали, що про цю книжку пише „татунець”?

(Між собою ми так називали нашого визначного літературного критика).

— Ще не читав, але однаково маю свої застереження...

Вона не дала мені договорити.

— Що там багато казати: побачите, що одержить літературну нагороду.

Це мав би бути безсуперечний доказ талановитості Тиса. Бо сама критика — що ж: один критик каже так, другий інакше; одні хвалять, інші ганьблять. А вже як письменник одержав літературну нагороду — тут уже нема чого казати; має загальне признание й кінець!

— Поживемо, побачимо, — заховався я за

мур цієї спасенної, хоч і утертої фрази, що не один раз рятує загрожене положення.

Та ось настав час і проголошення вислідів літературного конкурсу.

Одного вечора я йшов нашим „корсом“, байдуже поглядаючи на моїх зустрічників і попутників обох полів.

— Чому то люди на вулиці завжди удають таких заклопотаних, ділових? — дрочилася зачіпно зо мною примхлива думка.

Не знаю, який вигляд я сам мав у той мент — тільки нагло стрепенувся: за спиною почув досить голосний оклик і мою назву.

— Галльо! Пст! Пане Леську!..

Оглянувся.

Кроків двадцять за мною підбіжки йшла, наздоганяючи мене, розчервоніла пані Оля.

Очі сяли; уста не могли та навіть і не силкувалися приховати усмішки, Хода пані Олі нагадувала бадьорий, скочний танець.

— А що? Я не казала?! Друга нагорода!

— Саме? — я чомусь не міг зразу схопити сути справи.

Вона відсапнула.

— Тис... Евген Тис одержав „другу“ літературну нагороду... Ось читайте...

Подала мені найсвіжіше число щоденника й очима вказала на комунікат журі.

— Так... дійсно... маєте рацію... Написано: „Евген Тис — друга премія за збірку новель „Вовчий скік“... Гратуюлю...

Вона трохи замішалася.

— А я при чім тут?

Ми машинально пішли далі, підштовхнені людською хвилею.

— Ну, це ж ваша симпатія, чи як там... В усякому разі тепер „колега”: і ви, і він — наші ляв-реати.

— Жарти набік! — відбила вона мої напади: — А дійсно шкода, що пан Тис так далеко від нас...

— Напишім йому: пішлім побажання, — запропонував я: — В усякому разі познайомимось... бодай листовно...

— Я знаю?..

— Що? „Не випадає”?.. Пусте... Ми ж — богема!..

— Що лист! — напів погодилася пані Оля: — Цікаво б поговорити, обмінятися думками, пізнатися...

— Конче хоче особисто познайомитися... Цікаво... Гм... — багатомовно промимрив я в думці.

Що ж далі? Боже милий: не такі гості справи час притуплював, а ця наша цікавість до пана Тиса таки скоро відійшла на другий плян.

Власне не сама цікавість, а її гострота. „Головою муру не пробеш”, — каже пословиця. Як не можна побачитися з паном Тисом, то що ж робити? Але його творчістю (як і взагалі всіма літературними цікавинками) ми й далі інтересувалися; не один раз читали, не один раз дебатовали.

...Весна добігала до свого кінця. Починалося літо, а з ним і виїзди всіх, хто може й хоче, в гори й доли, на „свіже повітря”.

Стало це питання й перед нашою богемою: почали й ми ладитися, щоб чкурнути кудись — дихнути тим повітрям.

Одного досить гарячого пополудня зайшов я до цукорні випити содової води, чи то зісти морозива. Напроти цукорні — пристанівок автобусів, що курсують поміж нашим містом і різними гірськими літницями.

Кинув оком по цукорні й на хвилину від несподіванки завмер: за одним столиком сидів не хто інший, як Євген Тис. Я відразу пізнав його рівний ніс, високе чоло, „смачно” закроєні уста, Супроти світлини він виглядав смугляво (обсмалився) й одягнений був по-дорожньому.

Пив холодну каву.

Майже відрухово я повів наступ.

— Банальнссі набік, — сказав я кудись посередині поміж мною й паном Тисом, а потім уже звернувся просто до нього: — Вибачайте... ви — пан Тис?

Він із цікавістю поглянув на мене.

— Так... чим можу служити?..

Я назвав себе.

— Чув, читав... — відразу якимось по-товаришки забренів його голос: — Дуже приємно познайомитися...

Ми широко стиснули собі руки.

За хвилинку він питав мене:

— Здається, тут у вас мешкає й п. Ольга Н.? Чи ви знаєтеся? Я дуже хотів би побачитися з нею...

„Чи ми знаємося”? Авжеж...

— Я так і думав... Чи не могли б ви, товаришу, попросити паню Ольгу сюди? Я був би вам дуже вдячний... Я б і сам пішов до неї, але я не одягнений відповідно і... так.. з клунками... якимось не зручно... До того ж автобус може щохвилини надійти. А цікаво було б побалакати...

Перший відрух — була легка заздрість. Не тому, щоб я кохав паню Ольгу... цього не було... адже ми тільки „товариші”. Але я вже уявляв собі ті іскряві очі, ті маки, що непроханою червінню зацвітуть на щоках; ту блаженну усмішку, що сама собою зраджує більше, ніж багато слів признання; зрештою те все „жіноче” в пані Олі, що потягнеться інстинктивно, без тямки, без роздумувань назустріч „смачно закресним устам”. Це трохи дратувало не мене, а якогось „мужчину”, що сидів у мені. Якимось так трохи скоботало нерви.

Однаке я скоро переборював у собі цей вияв подражнення.

Мені стало навіть трохи смішно з самого себе.

— Добре... я зараз доставлю сюди паню Олю...

І хоч була добра спека, я пішов скорою дорогою.

Поспішав.

Мені вже хотілося поскоріше зробити приємність товаришці, Автім — як-не-як — але ж і нагода ця була така небуденна.

Коли підходив до її дверей, то вже трохи й засапався, бо цілу дорогу мене непокоїла думка: „Ану, як Олі нема вдома?” І я прибавляв кроку, щоб поскоріше дійти до її мешкання й перешкодити їй кудись вийти.

Стук... стук... стук...

— Хто там? — озвався, хоч невдоволений (як мені здавалося), але „її” голос.

Отже: є, вдома! Богу дякувати!

— Це я, пані Олю!

— Чого вас принесло в такий час?..

Добра мені зустріч! Але я тишив себе думкою: „Чекай, чекай голубонько!.. Ти таки зараз ось не такої заспіваєш, як довідаєшся в чім річ!”

— Тис! Тис, пані Олю!..

— Хто? Кого?

— Як то: хто, кого?

— Ну, хто кого тисне... нічого не розберу... Та чого ви там стирчите, як пень, за дверима... Коли вже приїзди, то ввійдіть...

Я ввійшов до її так знаної мені „кавалєрки”. Сама господиня шаруділа за заслонячем.

Шкода було часу — тож якнайскоріше почав викладати:

— Евген Тис переїздом тут... у нас... Дуже хоче вас бачити... чекає в „Централці”... Ходімо скоріше!..

— Так?!

Я не бачив пані Олі (параван заслоняв її) — але тон голосу сам намалював мені її образ. Там було все: радість, захоплення, вдоволення від здійсненої дорогої мрії, гордість, солодка надія. І чого-чого тільки не намалювала моя фантазія!

Тому, мабуть, дійсно смішно й дурнувато я виглядав, коли почув Олину відповідь:

— Шкода... гарно подякуйте панові Тисові й, будь ласка, попросіть вибачення: я прийти не можу...

От тобі й маєш! От тобі й жіноча льогіка!

— Чому? Що з вами, пані Олю?! — майже викрикнув я від здивування. Стояв остовпілий, приголомшений.

— „Чому“, „чому“! — перекривляла вона з дитячою досадою: — Подивіться!..

Зза заслоняча виставила своє гарне личко: тепер воно було трохи zdeформоване невеликою пухлиною на лівій щоці й пов'язане білою хусткою.

— Зуб болить? Дуже?

Я забув і за свою злість, і за приголомшення: мені вже було жаль людини, що мучиться від зубного болю...

— Болить то байка... Але як я йому покажуся в такому вигляді?!..

ОРИСЯ Й ОЛЕНКА.

Цього не можна було назвати утечею від життя — мабуть, власне це було саме її життя, його мета, чи там призначення. Бодай вона сама так думала.

— Ви тільки подумайте, пане Романе, — говорила мені: — Хто мене „таку” візьме заміж?.. І... і що то було б за життя?.. Нехай уже буде краще „так”...

„Таку” — це значить: політично підозрілу, бо панна Орися належала до тайної партії, навіть мала процес, була засуджена й висиділа щось із рік у тюрмі.

Отже — патріотка й героїнка.

Між нами було кілька різниць: мабуть, з десятирок років у віці, різниця в політичних переконаннях і нарешті різниця в уподобаннях, починаючи від літератури, а закінчуючи на формі й барві одягів. Вона належала до гарячих пробоєвиків, а я — до спокійних, „озброєних досвідом” громадян. Вона наче б відверталася від дійсного життя, погнута в світ своїх ідеалів; я підходив до того життя трохи простіше й речевіше.

Але... Орися була молода, гарна панна і... моя добра знайома. Тож не скажу, щоб мені не було

приємно поговорити з цим голубооким дівчатком, що мало шляхетні наміри й досить таки попсувало собі життя, не кажучи вже про клопіт для батьків. До того ж у глибині душі я все ж мав сумніви: чи дійсно Оріся „не від мира сего”?

— Кажете: краще „так”? — перепитав я.

— Ну, певно... „Так” — це значить, що я собі самостійна, на кавалок хліба заробляю... і нікому не завязую світу...

— І ви думаєте, що не знайшлося б лицаря, який відважився б звязати свою долю з вашою?

Я чомусь був певний, що такий „лицар” мусить бути.

— Я знаю? Може й знайшовся б, але що то було б за життя? Вічна загроза трусів, арештів, усяких неприємностей... Аджеж я „неблагодьожная”, — усміхнулася вона.

— Гм... А ви знаєте, як то співають наші братухи-москалі: „Любві все возрасти пакорни, єя пориви благодворни”!.. А я додаю: не тільки „возрасти”, але й усі „політичні переконання”, чи там світоглядіві наставлення...

Оріся заперечливо покрутила головою і якось соромливо опустила її вниз.

— Це не для нас... Ми морітурі... Особисте життя для нас не існує...

— Так?... Значить „душу й тіло” тільки для неї, для ідеї?...

— Годі жартувати.. Це тема не для жартів...

Вона докірно, а може й сварко поглянула на мене й перервала розмову. Мені нічого не ли-

шалося, як вийти з „Труду” — з тої жіночої кооперативи, де працювала Орися і... де було більше речей мужеських, як жіночих.

Але ця загадка не давала мені спокою. Невже б таки я помилявся? Невже б дійсно вона — така молода, здорова, гарна — зрезигнувала з „радощів життя”?

Мабуть, крім зацікавлення „психольога”, було ще щось, що примушувало мене звертати увагу на особу панни Орисі.

Що це було? Я сам докладно не знав. На кохання воно не заносилося (Орися не подавала на це жадних ознак); але я не міг би присягнути, що це моє „зацікавлення” панною Орисею було таки зовсім „об’єктивне”.

Не знаю, що то було, тільки я почував приємність від її присутності, від жартів з нею, тощо...

В нашій підприємстві працювала одна панна. Моя приятелька... так сказати б товаришка праці, а крім того й у поглядах на життя у нас було багато спільного. Одне тільки (це я мушу сказати наперед) — хоч вона була молода і також гарна, але іншого типу, ніж Орися, і, як жінка, не робила на мене більшого вражіння. От... не мій смак, і все. Але від самого початку нашого знайомства ми стали на „товариську” стежку — і нам було з цим добре.

Панна Оленка, хоч мала свою незалежну посаду, не була ані запеклою феміністкою, ані з „морітурі”-в. „Радощів життя” не відкидала й чекала тільки на відповідну партію, щоб виконати

(як вона казала) найбільше геройство: заложити „клітину”, з яких складається народ, держава і т. д. В цім вона, між іншим, вбачала й дійсне призначення жінки.

— В жінці насамперед є жінка, — говорила Оленка: — Вона підсвідомо прагне чоловікової опіки, кохання... В ній живе материнський інстинкт... Це її природа... з цим трудно боротися...

— Ви думаєте? — я хитро прижмурих око.

— Ну, певно...

— І ви гадаєте, що нема вийнятків?

— Сподіваюся, що нема... Інстинкти можуть бути приспані, тимчасово не чинні, але скоріше чи пізніше вони прокинуться, і їх не придушить ніяка „загальна” ідея, ані жадні розумування.

— Я щось не дуже вам вірю, панно Оленко, хоч я не жінка... Адже жінка — передусім людина. Чи ж у жінці не можуть переважати первні загально-людські?... Якісь вищі... ідейні... сказати б, „безполі”?...

— Казала, балакала, говорила! — усміхнулася піддрочливо Оленка: — Теорія і більш нічого... Ніяких безполх жінок не існує... Жінка є жінка...

Тоді я приступив до справи з іншого боку.

— А що ви скажете на те... ну, от хоч би на наші, назв'їм їх, дівчата - засудженки?

Оленка підвела голову і якось серйозніше глянула на мене.

Я почув під ногами твердіший ґрунт.

— Себто? — ніби не розуміла Оленка.

— Адже ми маємо жінки... та ще молоді, гарні, — якось несамохіть вирвалося в мене: — що відмовляються від особистого життя й приносять його в жертву вищій ідеї...

— Покажіть мені таких...

Тоді я висунув свій найбільший „адут”:

— Ну, а от хоч би наша Оріся...

— Оріся?

— Так!

— Гм... — Оленка споважніла й задумалася: — Я знаю Орісю... серйозна дівчина...

— Мало того, що серйозна... Адже вона дійсно ідейна — і тій своїй ідеї таки справді принесла в жертву своє особисте життя...

— Чому ви так думаєте?

— Як то: чому? Адже самі бачите, що Оріся майже ніде не буває.. хлопцями не цікавиться... Про подружні справи й не говори з нею, хоч на це вона має аж забагато даних... Вона мабуть таки справді відмовилася від свого власного життя... такого, як ми з вами його розуміємо...

Оленка загадково усміхнулася:

— Ну, життя ще перед нею... Що буде далі, побачимо...

За кілька днів Оленка, коли ми по праці поверталися додому (я підпроваджував її), звернулася до мене з пропозицією, яка, признаюся, трохи приголомшила мене.

Вона сказала:

— А пропо нашої розмови про жінок... Хочете — зробимо цікавий досвід?

— А саме?

— Може нам удасться, і ми будемо мати цікавий вислід... Але тут потрібна одна передумова...

— Прошу... на все погоджуюся...

— На все?

Вона пильно і якось пристрітно на мене поглянула.

— Чекайте... не поспішайте... Тут, бачите, треба таке, щоб ви... Ну, просто сказати: щоб ви залицялися до мене... Спробуйте нахилити себе — свою думку, свою волю, свої почування — до мене так, щоб воно подобало на закохання...

Вона засоромилася, почервоніла й опустила голову.

Я поглянув на неї: та вона нічого собі... їй-Богу! Але... Я знаю?.

— Це ж буде тільки спроба, — підбадьорювала мене Оленка.

— А... а для чого вона? — не втерпів я, щоб не запитати.

— Про це не можу тепер сказати... Але можете мені вірити... лиха вам не накою..

— Хитрує, — подумав я: — Чи не хоче таким робом... ніби жартом... залюбити мене в собі?..

Але мені видалася цікавою ця гра... Зрештою я нічим не ризикую, якби й...

— Добре... згода! — сказав твердо: — Отже від цього часу ви не тільки моя співпрацівниця, товаришка, але й „кохання"... Тільки я не знаю, як же ми маємо бути: на „ви“, чи на „ти“?

Оленка рішила:

— Хай буде на „ви"... так може бути ще й ніжніше...

Наша дивовижна гра почалася.

— Вступ буде такий, — говорила сміючись Оленка: — що ви, мій „коханий”, мусите зробити мені подарунок... О, не бійтеся: я не буду матеріально вас „руйнувати”... От вам 12 злотих... Ми підемо до „Труду”, й ви купите мені вишивану блузочку... ніби подарунок... Але в усю цю подію ви старайтеся вложити трохи уваги до мене... ну, там, серця, чи що... Це так на початок треба...

Ми пішли до „Труду”.

Орися не здивувалася нашою спільною з Оленкою візитом — адже ми, товариші праці, не один раз показувалися в місті разом. Але здивувалася, коли я почав вибирати Оленці блузку.

Оленка ніяковіла, червоніла і... справді була гарна... майже... як Орися... тільки інша... Ех, шкода, що ця голубоока Орися „викреслила” себе з життя! Та що там: про це вже нема що й думати...

Мені видалося „нечесним” удавати закоханого без жадного „вкладу”. Тут уже й Оленка здивувалася, коли я вибрав їй не звичайну полотняну, а шовкову вишивану гарну блузочку за 25 зл.

— Я на це не пристаю... це занадто дорого...

— Але, панно... Оленочко... (я чомусь змягчив її ім'я до такої пестливої форми)... колись порухеюся... що там...

Я заплатив Орисі гроші й ми вийшли.

— Ви починаєте поступувати, як справжній закоханий... Я на таке не погоджуюся! — сварилася на мене Оленка (хоч я не думаю, щоб усе

те було їй неприємне): — Ну, вже нема чого робити... мушу і я відплатити вам тим же...

Другого дня і я одержав від Оленки подарунок: вишивану краватку, та ще одну з тих, що мені подобалися в „Труді” (чи не Оріся сказала про це Оленці?).

Небавки я зайшов до Орісі (вовка тягне в ліс).

— А поздоровляю.. поздоровляю... — казала назустріч мені Оріся: — Ви, пане Ромку, вже починаєте полювати на жіночі серця? Ну, що ж: бажаю успіху!...

В її голосі було щось не зовсім звичайне: вона починала брати мене „на-баса”, як це перед тим я робив щодо неї. Не знав, як себе тримати; рішив віджартовуватися.

— Трудно, пані товаришко... Не всі можуть бути „героями”... Не всім дано літати попід хмарами... Хтось мусить виконувати й нижчі життєві завдання...

— Ну, певно: кожному кораблеві своє плавання... Еге ж... Бажаю тільки не розбитися об підводні скелі...

Крім насмішкватости, в її тоні я почув ще й злість чи досаду.

— Не турбуйтеся, панно Орісю, такими дрібними, мізерними справами... Вони не до лица вам, вищим істотам,...

Взагалі ми мало що не посварилися з Орісею. Це, правду сказати, мене трохи тішило: ніби то навазувало між нами якісь інтимніші відношення і не пахло звичайною байдужістю, що була дотепер.

Поволі я почав помічати, що Оріся таки цікавиться мною. Може навіть більше, ніж... звичайна знайома. З Оленкою ми вели далі свою гру, в яку почала втягатися й Оріся. І от я почав ніби прозрівати: чи не хотіла та мудра Оленка своєю поведінкою супроти мене (ніби то що ми „закохані”) викликати в Орісі... ну, скажім, заздрість... далі — зацікавлення мною... далі...

Усміхнувся сам до себе: здається, що Оленчина тактика була таки доцільна. Нàoч помічав, що Оріся все більше й більше звертала на мене увагу; от-от — і могло б упасти таке пожадане для мене слово. До того ж ця Оленка так майстерно грала свою роль, що я просто почав просякати тою атмосферою „щасливого кохання”; так привик, що вже не міг обходитися без неї. Після менше або більше холодних чи теплих (а в усякому разі не „повних”) сцен з Орісею — мені приємно було попадати в товариство Оленки: якесь задоволення, заспокоєння мужеської амбіції знаходив я коло неї, і тішив себе думкою: а що ж то буде, коли я діблюся Орісиного серця?! Що до того йшло, я вже майже не сумнівався.

Звичайно вирішне слово падає серед якогось настроєвого середовища й обставин, коли й нерви напружені, й навколо „шепче все: кохай, кохай”!..

Така нагода трапилася й мені... чи краще сказати „нам” з Оленкою (між нами не було поставлене питання руба, що от, мовляв, ми граємо комедію, щоб затягнути в своє сильце Орісю: Оленка свій „досвід” огортала серпанком деякої

таємничості, здогадливості, — але все ж таки з натяків ми порозумілися, й мета нашої гри для мене була менш-більш ясна).

Гімнастично-руханкове товариство „Беркут” давало „спортові” вечерниці. Оріся (це входило в її поняття „служити народові”) належала до управи того т-ва. Може з цієї причини, може й з інших — вона з веселою усмішкою ніби запросила, ніби наказала:

— Вважайте ж, пане Ромку, — завтра танцюємо!

— Радий служити... з вами з великою приємністю... Запрошую вас, панно Орісю, на коломийку й вальса...

— Ну, чи не забагато? — зальотно всміхнулася вона: — Але коли я буду вільна — бож бачите: я виділова, господиня вечерниць, — то згода... Хай буде для вас коломийка... може й вальс...

Я вже не хотів жартувати на тему, що, мовляв, Оріся „повертається до життя”; не хотів полохати настрою, що складався в мою користь. Вирішив залишити все на завтра. Тому поскоріше пішов залагоджувати в місті свої службові справи (до Орісі заскочив мимохідь).

Сказав про запрошення Оленці.

Вона спочатку зробила якусь гримаску (невдоволення?), а потім усміхнулася.

— Все складається дуже добре... Гаразд... Я так само йду з вами...

— Добре...

Я тішився думкою: Оріся мене запросила,

Орися буде зо мною танцювати; я з нею там „інакше” розмовлюся і т. д., і т. д. Мене повіз рожевий поїзд мрій.

На вечерниці ми з Оленкою прийшли не за-скоро й не запізно — всамраз, Моя товаришка делікатно залишила мені „свободучину” (сама пішла до жіночої гардероби, потім десь зникла). Я почав шукати Орисі.

Знайшов при буфеті.

Виглядала, як ляля.

Не виховзнуло від мого пожадливого ока, що вона була підкучерявлена, брівки стягнені „на ниточку”; уста пашіли густою червенню (чи не шмінкувалася Орися?!), а навіть нігті виблискували від свіжого манікіру.

Була гарна... дуже гарна!..

Здалека усміхнулася до мене, немов поясняла: — Бачиш, я зайнята службою... але почекай: наше від нас не втече...

Ще й ручкою махнула на „па, па!..”

І я чекав: коли то вже раз прийде та коломийка!

Нарешті!

Я здригнувся, як кавалерійський кінь, що почув сигнал, і кинувся відшукувати Орисю.

Нагло перед моїми очима виринула Оленка.

Так... нема сумніву... мене... власне мене шукає... усміхається до мене...

— Хоч воно виходить і всупроть звичаєві, але я запрошую вас, пане Ромку, на коломийку...

Я остовпів: от тобі й маєш, бабо, книш!..

— Вибачайте, Оленко, я вже обіцяв коломийку Орисі...

— Е, хто б то звертав увагу на танкові обіцянки!

— Але.. чекайте... як же так?.. — мурмотів я розгублено.

— Нема чого думати: йдім у танець! — майже наказувала вона: — Ви ще не знаєте, яка я танцюриста!

Вона мило усміхнулася, навіть зачіпно труснула голівкою, а потім нахилилася до мене й майже суворо прошептала:

— Ідім... Це конечно для нашої... чи то пак, для вашої гри... Не пошкодуєте.. Ну?..

Я справді не знав її, як партнерки, чи краще сказати, взагалі, як жінки.

Поглянув на неї і був майже здивований: чорне, блискуче (тепер підкучерявлене) волоссячко обрмовувало біло-рожеве личко; темно-карі очі, мов два чорні брилянтики; зухвала, визивна усмішка; гарний народній одяг... Квітка... їй-Богу, квітка! Навіть шкода, що моє серце тягнулося кудись-інде... та на це нема ради... Але... коли Оленка сказала, що „так треба“, то я повірив їй і ступив крок до неї.

Вона завадіжно підморгнула мені, вимахнула рукою, наче б манила мене — й ми пішли в нашу рідну коломийку, в якій я забув навіть і за Орисю

Але вона не забула за мене.

Вона сама — Господи це для мене (а може

й для всіх?) таке ж було ясне! — вона сама відшукала мене, щоб... Та що там казати: „такий то я порядний чоловік, таке моє слово і вір після цього мужчинам, всі мужчини якісь несловні, зрадливі і т. д.” Вона мені понаговорила ще більше таких милих слів.

Я мусів її впевняти, що вийшло мале непорозуміння, що я не тільки цю, а всі на світі коломийки готовий з нею танцювати і т. п.

Вальса я танцював уже з Орісею, і взагалі мені дуже мило минув час.

Про Оленку я якось призабув, а вона була така тактовна, що не показувалася вже більше мені, даючи змогу присвятити всю увагу Орісі.

Поворітьмà, коли я підпроваджував Орісю додому, нарешті... нарешті почув слово, що його й крадькомà - потай, і нетерпеливо - свідомо сподівався. Вона казала, що для батьківщини можна і вдвійку працювати, що... Одне слово: я був щасливий!

Цілу ніч промріяв про те, як я скажу про своє щастя Оленці, яка вона буде здивована (чорні очі стануть такі великі-великі, а уста зложаться в милу, розгублену усмішку)

До праці я спішив, як на побачення з милою.

Мабуть, у моїм вигляді було щось таке, що примусило Оленку всміхнутися.

— Ну, що? Бачу, що й усі „геройки” такі самі жінки, як і всі інші? Га?

Я спочатку не зрозумів її питання, але скоро додумався.

— Мушу вам сказати, панно Оленочко...

— Нічого не треба казати... і так усе бачу... — Її голос похолоднів, війнуло осінню: — Отже наш досвід удався і...

Чорні очі (дійсно великі й гарні, як я й сподівався) затагнулися наче якою заслоною, що сховала їх дотеперішній іскрявий вираз, від якого було так тепло. Usta геть віджбурнули милу усмішку; чоло біло-мармурове, — інтелігентне, як я привик його називати — прорила зморщка. Тільки щічки трохи порожевіли, й Оленка легенько (чи це мені може так здалося?) зідхнула.

— Від нині ви знову мій тільки товариш...
Наша гра закінчена...

Гра?

Так, це була тільки гра... Шкода...

Почув у душі якусь пустку...

Але ж мені лишалася Оріся...

Оріся?..

Який то мудрець сказав, що то тільки зда-
лека вогні такі привабливі? Здалека здається зір-
кою: мерехтить, манить, оксамітно виблискує; а
ближче — звичайна лампа, а може й... каганець...

Оріся — миле дівчатко, але...

Я сам не сподівався, що так скоро зявиться
оте „але“. Ріжне світонаставлення й значна нерів-
ність нашого віку — зробили своє, Я й Оріся
були „не до пари“...

Її приваба була в авреолі її посвятности,
зрештою в її геройстві; але те геройство було
тільки маніфестаційне. Політична демонстрація —

це не геройство вченого дослідника, що вириває природі її тайни; ані інженера - конструктора, що своїми машинами підбиває повітря, води, земні не-трі; ані хеміка, лікаря, що з нараженням власного життя шукають благодійних для людства винахо-дів; це не було й тихе геройство агронома, вчи-теля, кооператора — сірих мурашок, що невдяч-ною, але упертою працею закладають фундамент народнього життя.

Це був шляхетний порив — але... блиск мете-ора. „Духовий вантаж” Орисин був не для мене...

І.., і несамохить мене почала переслідувати думка: чому то Оленка зідхнула, коли заявила, що „наша гра закінчилася”?..

Обовязково її запитаю... А... якщо... то й за-пропоную: чи не захотіла б вона піти зо мною на „геройський” чин: заложити „клітину”, з яких складається і т. д.

— Тепер, Оленочко, поясни мені: як воно сталося? Адже Оріся.., памятаєш нашу „гру”?.. отже Оріся таки дійсно казала, що кохала мене, що готова й заміж вийти за мене і таке інше... І... за малим і не дійшло до того... Але ця зміна в Орі-сі... себто, в її відношенні до мене, — зайшла в до-сить короткому часі... Як то може бути? З чого то почалося? Я не годен собі пояснити...

Моя дружина усміхнулася:

— Пояснюється дуже просто, як і багато ін-ших речей, що видаються дивовижними.. Я ніби то довірочно піддала Орісі думку, що ти закоха-

ний у мені і то так сильно, що ніхто не зможе тебе від мене відбити... Далі піддрочувала Орису, зацікавлювала і нарешті довела до того, що ми заложилися: якщо вона відібе тебе від мене, то я купую їй лещетарське убрання й лещета. От і почалася „наша” гра...

Я усміхнувся.

— Чекай... але ж ти скоро вийшла за мене заміж... значить, трохи кохала?. А проте так ризикувала...

Оленчині очі загадково іскрилися.

— Хто зна?.. Може то була „моя” гра?!

НАШ ГЕНЕРАЛ.

У своїй душі я вирішив, що він — безумовно наш Наполеон! Щонайменше...

Не знаю, як Наполеон поведився в боях, а наш генерал верхи обїздив першу лінію.

Йй-Богу...

Ми сидимо в своїх ровах і, ніде правди діти, не дуже то спішимосся виставляти носа понад шанці — ніби то пощо задурно пхати пальці поміж двері? Більшовики мають набоїв багато, не так, як ми, що числимо їх на пальцях. Тож засипають нас уїдлихими чмелями, що разуразно дзижчать понад нашими головами.

А він на коні з двома кінними „ординансами” позаду (бідні хлопці повинні були удавати хоробрих!) спокійнісінько їде вздовж лінії наших окопів. Навіть не дуже то й поспішає.

Ось зупинився. Усміхається до нашого командира курія:

— Хлопці, зараз підемо в атаку! „Товариші” не витримують... Наша кіннота вже гуляє у них на задах...

Кулі — цок... цок... цок...

Дзз!.. Фюі-і-і!..

Це не конфетти на балю, Ось-ось за хвилинку, за секундочку може й улучить яка і — каліц-

тво на ціле життя, а то й... (ми уникали того поганого слова, але з фактами приходилося числитися).

А він, наш генерал, немов то до нього й не відноситься: ще собі й жартує, немов би це було в штабі за яких 15-20 кілометрів від фронту.

І як тут не йти в атаку за таким начальником?

Розуміється, ми йшли ..

Але я дуже помилявся, коли думав, що „в штабі” от така собі добродушна, наче б домашня атмосфера.

Невзбари я сам одержав призначення на штабову посаду й залишив фронт. І тут переконався, що й у штабі не з медом. Цілими днями й ночами напружена праця, що виснажує фізично, а ще більше морально.

На фронті — запал, віра, надія, що теплом огортає серце. На міркування нема ані місця, ані часу.

При наступі, як на ловах — газардова гарячка, нервові піднесення. Людина має психіку одчайдушного грача, який уже нічого не має до страчення (крім життя — але Боже милий, чи ж то вічно жити?). Убили? Божа воля: сьогодні ти, а завтра я. Але ця смерть чи ж не краща від смертних мук при різних раках, віспах і т. п.?

В штабі, правда, ви не дивитеся смерті просто в вічі, але вона таки стоїть у вас за плечима. А найгірше то це те, що людина наперед уже дещо знає й відноситься до подій не емоціонально, як на фронті, а розумово. Адже ми в штабі

знаємо: який ворог перед нами, скільки його; знаємо, що він добре озброєний, технічно стоїть вище за нас; знаємо, що нас менше, що набоїв у нас мало й нема звідки взяти, а наступати мусимо — цього вимагають політичні, стратегічні й усякі інші обставини.

Ось тут і біжать мурашки поза спиною від думок: що ж то воно буде?

А які ж тортури мав переживати оцей наш спокійний, веселий на фронті генерал? Адже це на його слово люди йдуть у нерівний бій, йдуть назустріч смерті; а при тім він також відповідає і за успішний викон завдання, що для всієї нашої боротьби має велике значення.

І я бачив не один раз, як цей наш „без нервів” генерал цілі ночі проводив над мапами й паперами; подобав на скамянілу статую — і тільки іноді гострий біль глибокою зморщкою прорізував його високе чоло.

Життя — життям...

Пережили ми в штабі й цікаву хвилину: один з помічників нашого генерала, старший чоловік, поважний старшина, оженився. Та це ще було б пів біди, якби не те, що дружина пана полковника (між іншим могого безпосереднього начальника) мало відповідала своєму чоловікові. Це була молода, гарна кабаретова балетничка,

Ми всі бачили небезпеку такої сполуки — не бачив її тільки сам новоженець. Не дурно то кажуть, що „люба — згуба”.

Спочатку пан полковник старався тримати

дружину — свою Ніночку — при собі (себто, при нашій штабі), але коли наша армія скоро рушила вперед, це для Ніночки стало не зовсім вигідне. Чоловік цілими днями й ночами при праці; штаб зупиняється дебудь: в дрантивому містечку, на селі; за кілька днів переноситься далі.

Кріпився, кріпився наш Михайло Олексійович, а потім таки мусів погодитися на те, щоб його жінка (з двома джурами, приставленими, як казав полковник, — для охорони й допомоги слабій жінці... Хто знає, може й правда?) таки осіла в більшому місті в запіллі.

Одного разу ми зробили гарний наступ і відбили від „товаришів” низку сіл. Поки кіннота переслідувала ворога, а також поки надтягали резерви, ми мали два-три дні відпочинку.

— Пане генерале.. — наш полковник почервонів: — Чи не міг би я просити відпустки... бодай на добу... Мушу поїхати до міста.. маю справу...

Він ще більше заплутався й замішався: ми ж усі добре знали, які то „справи” тягли нашого „старого” до міста.

Генерал задумався на хвилину, а потім м'яко, але рішуче відповів:

— На цей раз не можу, дорогий Михайле Олексійовичу... Якраз мушу їхати до головної квартири на нараду... Вам передаю командування частиною... Може іншим разом поїдете...

— Слухаю...

Полковник по військовому відсалютував і дзеленькнув острогами. Цими офіційностями заглушив

своє невдоволення. Але нічого не порадиш; військо-
військом, дисципліна — дисципліною.

Незабаром задудніло, зафуркотіло генераль-
ське авто. Полковник сердитий сидів за столом.

Одначе я, без огляду на настрій мого началь-
ника, таки наважився.

— Пане полковнику...

Я витягнувся на „струнко”.

Звичайно ми нашого добрягу полковника на-
зивали — в очі „Михайло Олексійович”, поза очі
„наш старий”; тепер я не ризикував на панібрат-
ність, бо... таки дуже хотів поїхати на день-два
в запілля, до міста, де була Ніночка...

— Прошу... чого вам треба, пане сотнику?

— Маю честь донести, що я мушу поїхати
до Д...

— Чого?

— Треба видрукувати відозви, плякати, кіль-
ка наказів... купити канцелярійного приладдя..

Полковник довго дивився на мене.

— Ну, що ж: як треба, то їдьте... Хто буде
вашим заступником?

— Поручник К.

— Гаразд...

По хвилі мовчанки додав:

— Як будете відїздити, прошу з’явитися до
мене...

Чи довге моє збирання?

За пів години мене вже чекала запряжена
„тачанка”.

Згідно з наказом полковника, я вступив до
нього.

— Маю честь донести, що я відїжджаю...

— Слухайте, голубчику, — збавив зразу з то-
ну мій у цій хвилині подвійний начальник, і я від-
разу вчув нотку „нашого старого”: — Я маю до
вас маленьке прохання...

— Радий служити, пане полковнику...

— Та залишіть ви це „полковнику”, „полков-
нику”... Це справа не службова, а приватна... зов-
сім приватна, — додав він ніби на своє оправдан-
ня: — Оце ось лист, бачите? Прошу ласкаво передати
його пані... пані... моїй дружині..., це важна справа...

— „Лібесбріф” до Ніночки, — усміхнувся я
в душі, а на яв старався придати своєму виглядові
якнайбільше поваги: — Доручу пані полковнико-
вій у власні руки...

— А оце тут... тут трохи грошей... Будьте
ласкаві, голубчику, купіть там, у місті, чогось та-
кого... ну, якихсь цукорочків... чогось такого при-
ємного для дружини... Вона там, бідна, скучає...

— Добре, Михайле Олексійовичу, усе зроблю,
як бажаєте...

— Ну, з Богом... передайте там жінці привіт...

За дверима я не міг сховати своєї усмішки
вдоволення: адже все складалося чудово на́руч.

Дві години їзди, і я був уже в Д. Тридцять-
сорок кільометрів від фронту, а яка кольосальна
ріжниця. На фронті стріляють рушниці — тут стрі-
ляють корки з пляшок, вистрілюють привітними
вогнями вікна крамниць, каварень; також „стріля-
ють” підмальованими очима й гарні жінки. На
фронті грають кулемети — тут грає музика. На

фронті напружені, часом викривлені обличчя — тут усміхнені, спокійні, часом веселі.

На фронті й тут багато військових; тільки їх світонастановлення й поведінка інша: там вони „віддають”, а тут „беруть” життя!

Схопити таку безжурну, не кажу щасливу, а веселу, милу хвилинку спішив і я.

Але насамперед справи. Отже свої урядові я відложив на завтра, а полковникові доручення треба виконати таки сьогодні, Москалі казали: „приятное с полезным” — і приємне, і корисне...

Вечоріло.

Місто, як метіоля, почало розгортати свої пелюстки — пахучі й барвні. Хідники замаїлися веселими, привабливими для ока суконками, капелюшками.

Повітря очистилося від денного порошу, наситилося приємною вечірньою прохолодою, в якій яскравіше відчувався запах акацій і жіночих перфум.

Ліхтарі й освітлені вікна живими вогниками відбивалися в променістих жіночих очках. А може й навпаки: може якраз ці лукаві, заводисті, іскряві очі надавали життя вечірнім світлам?

Вулиця лагідно гомоніла, наче починалася увертюра до опери „Казка ночі”.

В цукорні я купив касетку помадок і попрямував до мосї полковникової; мушу признатися — не без тайної думки. Не то щоб мав якісь такі „грішні” наміри..., ні.. А от провести вечір у то-варистві гарної, веселої жінки (може й ще хтось з її знайомих приєднався б) я не відмовився б...

Зрештою...

Ми відраджували, як могли, нашого старого від цього оженення — а коли він сам уперто пішов на це, як ми казали, „самогубство“, — то хай же й усі наслідки поносить...

Я прискорив ходи... до Ніночки!

На жаль..., мене ждало немиле розчарування: Ніночки не було вдома.

Козак Закрутило (Ніноччин джура) відрапортував мені, що — „пані полковникова поїхали за-для хвороби до губерні (себто до губерніяльного міста К., що знаходилося ще далі в запіллі) й повернуться аж завтра в полудне“...

Нема ради... Доведеться задоволитися принагідним товариством.

Залишив пані полковниковій листа, касетку й пішов до каварні, що вважалася найкращою в місті й носила горду назву „Roma“. Нічого незвичайного... Але — чи ж багато мені треба?

Музика... весела, п'янка атмосфера, знайомства — і нарешті вечерея в приємнім товаристві, в шамбр сепаре... В порівнянні з фронтом — це цілий Париж!

Наше товариство вміру з'їденого, а головне випитого, набирало веселого, невимушеного настрою.

Було гамірно, п'яно.

Та ось моє вухо різонув сміх. Не з нашої кабіни... з сусідньої... Спочатку я схопив його підсвідомо, навіть не звернувши уваги — от видалося щось знайоме та й усе... Ніби щось таке природне, самозрозуміле...

Але до моєї свідомости живосилом почала вдиратися настирлива думка, що підюджувала цінкавість: хто це? І раз пробуджена увага вже не могла заспокоїтися. Серед наших балачок, дотепів, навіть пісень вухо моє, як у сторожкого коня, все зверталося в бік сусіднього кабінету.

І нарешті сталося.

Коли в нашій кабіні трохи стихло, то з сусідньої враз із розкотистим, дзвінким сміхом долетіла до моєї свідомости й розвязка:

— Ніночка!

— Ого! — подумав я: — Так оце такі поїздки до „губерні“? Ну, ну... видно, пані полковникова не тратить дурно часу... Шкода старого.., він так сердечно був переконаний, що „вона, бідна, скупає“...

Мене обхопила трохи заздрісна думка. На хвилину навіть щось ніби обурення з приводу „неморальної“ поведінки Ніночки. Але це обурення скоро вгамувалося: адже Ніночка веде свій нормальний попередній спосіб життя. Непотрібним переором вривався в її стежку наш полковник — і... ось наслідки! А зрештою я не покликаний бути комусь суддею.

Наша забава затяглася „далеко поза північ“. В цій кабіні на отомані я й заночував...

Рано, коли кельнер приніс мені каву, я не втерпів, щоб не запитати: хто бенкетував у сусіднім кабінеті (я кивнув у бік Ніноччиної кабінети).

Кельнер якось стрепенувся, витягнув шию, як гусак, оглянувся на всі боки; потім схилювся до

мене й з повагою, але майже пошепки проговорив:

— Там ще спочивають пан генерал Н...

Наш генерал!

На хвилину я наче остовпів: якось не хотілося цьому вірити.

Генерал? Наш генерал? Наш Наполеон?

Але це порівняння мене чомусь і заспокоїло. Чи ж не любив жінок і великий корсиканець? І чи хвилина забуття не розбурхувала його генія до дальшого чину? Чи не надхняла на геніяльні потягнення, які доводили до блискучих перемог і... до збереження життя тисячам своїх вояків?

Хто знає...

А щодо Ніночки, то я вже спокійніше рішив: хай уже краще наш генерал, ніж якийнебудь жид-спекулянт...

Життя... з його невгаданими, химерними кулісами...

CORPUS DELICTI.

Так... нема жадного сумніву...

Людка ще раз почала читати.

Навіть підійшла ближче до вікна, щоб ясніше було видно і щоб ще раз відчитати все, але ж то все до останньої протинки.

На жаль, і тепер було те саме, що й першого разу: вона й тоді прочитала зовсім добре. Та цього мало сказати: прочитала. Цей записаний клаптик паперу вона поглинула всією своєю істотою...

Боже, і нащо її Тарас, її чоловік, пише так виразно, так чітко? Кожна буква, кожне слово таке ясне, точне, зрозуміле — і кожне слово, як гостра скалка, коле її душу.

Найприкріша скалка впилася в її серце. І не тільки що поранила його, це її бідне серце, яке ледве почало розгортатися назустріч кохання — але вона почала там „набирати“. В Людчиному серденьку нарастив боляк... поганий... лікарі сказали б: злісний. Він не тільки болить — він загрожує життю!

Он як „тьохкає“, тягне з серця соки, перетворює їх в отруйну „матерію“.

Людка не годна витримати. Навспотички відходить від вікна, але не бачить, куди йде; навіть

цього злощасного листа вже не бачить, бо її очі, ціліські очі повні сліз.

Нарешті й безмірові людського терпіння приходить край, і Людка тяжко й нестримно ридає.

Але кажуть, що сльози облегшують біль. Виплакавшись добре, й Людка мочула полегшу. Бодай настільки, що тепер уже може трохи думати. Цілком ясно ще ні — бо тільки думка доторкнеться того боляка в її серці, як свідомість знову тьмариться. Але все ж таки: хоч ні про що інше Людка не годна тепер думати, одначе ці вибухи тяжкого болю ніби трохи ущухають, і вона може бодай поверховно поглянути на своє положення.

А воно — пекуче, нестерпне.

Людка ще докладно нічого не знає, тільки відчуває гострий біль.

Повертає очі до листа.

Вона поряdkувала сьогодні на чоловіковому бюрку, заглянула й до шухляди. І от там, у тій шухляді, поміж книжками й часописами знайшла записку... Власне лист... Боже, любовний лист!

Її чоловік, її Тарас, писав любовного листа.., комусь... бо ж так до болю виразно лист починався: „Кохана Олю!..”

„Олю”, „Олю”, „Олю”!.. — безперестань гатить хтось молотом по чолі, аж іскри з очей сиплються й свідомість кудись наполохана тікає.

Давніше... та ні, це ж було так недавно... вона почувала розкіш від читання таких листів. Вони починалися „Кохана Людко!”, або: „Кохана Ки-

цю!", а далі йшли майстерні вислови, що передавали найніжніші відтінки кохання.

О, вже що-що, а до любовних листів, її Танько був тімаха, просто мистець! Читати такий лист — це ж чиста насолода, як від літературного архитвору.

А цей — останній — чи не найкращий з усіх? Його Людка перечитала... Спочатку з захопленням, бо не звернула уваги на наголовок. „Мабуть чорновик якогось листа до мене", подумала. І розкошувала то в вогняно-бурхливих, то в прозоро-ніжних висловах, За самий такий лист можна покохати чоловіка!

Та коли дійшла до вислову: „Кохана Олю!", Людка спочатку нічого не розуміла. Оля? Звідки, яка Оля, коли це лист до неї, Людки?!.

Завернула назад, до наголовка — і там виразно стоїть: „Кохана Олю". І аж тоді зрозуміла все, а підступна підозра почала охижіло шматувати її серце.

Та що більше: це ж не була вже підозра — це був наочний злочин, зрада... погана, найчорніша зрада, бо ж ось і „акт оскарження", чи там „корпус делікті" у неї в руках...

Які ці мужчини облудні!

Це ж перший рік їхнього подружжя. Увесь час супроти неї Тарас був уважливий, повний заповідливості й кохання. Ні на що не могла вона пожалуватися — почувала себе зовсім щасливою.

Навіть ще сьогодні, коли Тарас виходив до праці, — залишив їй іскрявий усміх, палкий поцілунок і „па, па!.."

І це тоді, коли в його шухляді вже лежав цей лист. Свіжий лист (недавній), бо ж дата найсвіжіша...

Людка ще молода, недосвідчена жінка; вона не знає, що робити в таких випадках. Вона досі життя бачила тільки з „правої” сторони. Її роман з Тарасом був такий чарівний, щасливий, що Людка сама не знала, де вона: на землі, чи на небі... Бо всі „земні” справи робила за неї її мама, а доня в той час літала понад хмарами. На землю спускалася тільки для поцілунків, касеток з помадками, відвідин кіна й для інших найприємніших речей...

Далі — весілля... як мереживо найрожевішого сна... як казка, де „королівною” була вона, а „Іваном - царенком” він, її Тарас!

Ще далі — перший рік подружжя... Нові почування, нові емоції. Це вже не мрії, не уява дівочої розфантазованої голівки — це життя, саме життя в усій його повноті й зо всіма його радощами.

І нарешті цей лист,...

За рік подружнього життя Людка ще не навчилася самостійно думати й рішати... а надто в таких важних справах, як чоловікова зрада. Тому несамохіть її думка і взагалі вся її істота потягувалася знову до неї, до своєї дорадниці й помічниці — до матусі.

Людка занехала обід; наскоро помилася, затерла пудрою сліди сліз, поправила туалету

й, узявши з собою свою нещасливу знахідку, попрямувала до мами.

* * *

Тарас усміхався сам до себе. Тою щасливою усмішкою, що її людина не годна затримати в собі. Вона виривалася з глибин душі на волю, не зважаючи на всі гальми розсудливості; перепурхувала з очей на уста, опромінювала все обличчя; робила з людини іменинника, хоч це було на головній вулиці міста серед чужих людей.

У руках Тарас тримав касетку цукорків і пакунок з матеріями — на нову суконку для дружини й на теплу блюзку для тещі.

— Ото буде несподіванка для Киці...

Молодий чоловік несамохіть прискіпував ходи — хотілося йому вже поскоріше побачити ті очі, сіро-голубі, що стануть спочатку такі великі-великі від здивування, а потім наче проміння з них посиплеться.

А далі...

Та що там думати, коли все це ось уже скоро стане дійсністю..

Вдома Тараса зустріла немила несподіванка: ще на сходах він відчув якусь неприродну тишу в хаті. Звичайно його вухо ще здалека привикло ловити знайомі звуки веселої пісеньки: то його жіночка, як жайворінок, щебетала при роботі.

— Може пішла куди? — шукала виходу наполошкана думка.

Його це трохи вразило, — він уже призви-

чаївся до того, що в цей час Людка була вдома й чекала чоловіка з обідом. Сьогодні чомусь стався вийняток з цього їхнього життєвого порядку.

Та ще більше здивувався Тарас, коли служниця Настуня заявила йому, що обіду нема, що пані зранку дуже плакали, а потім кудись пішли.

От і маєш! Що це значить?

Роздумувати молодому чоловікові довго не прийшлося. Небавом на сходах почулися кроки, й до кімнати вступили його жінка й теща. Їхні обличчя не віщували нічого доброго.

Тарас розкрив рота, щоб запитати, що це все означає, але до голосу не прийшов — його „забрала” теща.

— Не сподівалася я від вас, коханий зятику, таких речей! — шорстко почала вона, не вітаючись.

Її очі метали іскри, рот якось викривився — взагалі виглядала, як людина, що від гніву „виходить з себе” й ледве стримується.

— Чиста Ксантіпа! — мимохіть схопив себе на збиточній думці Тарас, хоч видно було, що тут не до жартів.

— Що це озна...

— Ми вас мусимо запитати, що це означає? — подражнено перекинула його теща: — Це я вас мушу запитати: навіщо я вам віддавала свою доньку? Га? Чи на те, щоб ви так глушилися з неї?!

— Я? Глумлюся?!

— Не удавайте святого! — не давала й сло-

ва сказати молодому чоловікові розлючена теща: — Я вас питаю, хто вам дав право так знущатися з моєї доньки?! Перед шлюбом удавали такого закоханого, небо обіцяли прихилити до її ніг, а тепер уже різки показуєте? Коли не люба моя дитина, то нащо було брати?! Вона в мене вихована не на те, щоб так поневірятися... За неї сваталися ще кращі женихи, не такі, як ви..., Я все відраджувала, щоб не йшла за такого збятярованого типа...

Цього Тарасові було вже забагато. На хвилину навіть утратив рівновагу й, ледве стримуючи себе, викрикнув поіритовано:

— Пані, хто вам дав право робити в моїй хаті авантюри?

Бідний! Це була бочка оливи в вогонь.

Хто їй дав право?! Вона сама має це право, бо річ іде не про кого іншого, а про її „кров”. Пан дуже помиляється, коли думає, що може безкарно знущатися зо своєї жінки. Людка ще має когось, хто заступиться за неї. Зрештою за нею право, закон... і т. д. і т. д.

Побачивши повну безнадійність щодо розмови з тещею, Тарас змінив фронт. Звернув увагу тепер на жінку, що стояла за своєю мамою, опустивши голову.

— Котику, поясни хоч ти, що означає ця комедія?..

Розчервоніла Людка піднесла голову й воднотон з мамою відрізала:

— Не називайте мене так, пане! Можете кого іншого тепер так називати...

— Та скажіть же мені, Бога ради, добрі люди, в чім ви мене обвинувачуєте? Аджеж найбільших злочинців спочатку оскаржують, дають змогу боронитися, а потім судять... Що це все значить, Людмило?

Теща звернулась до доньки:

— Кажи, доню...

Тоді виступила наперед Людка. Гнівним голосом промовила:

— В вашім бюрку я знайшла любовний лист до іншої жінки.. Поясніть, пане, що це значить?..

— Який лист? — здивувався Тарас.

Його здивування було таке природне, що навіть теща звернула увагу.

— А диви, яке зіллячко!.. І хто б то знав, що він такий битий! Удає і оком не моргне...

— Який лист?! Ось цей!..

Людка висунула наперед у руці кусник паперу, на якому вверху стояло замашисте „Кохана Олю!“, а далі слідували палкі слова кохання.

Маючи в руках такий певний і тяжкий доказ злочину, жінки переможно глянули на свою жертву; були переконані, що аж тепер цей „битий“ чоловік здасться на капітуляцію і навколишніх благатиме милосердя.

Яке ж було їхнє здивування, коли вони побачили, що Тарас опустився в крісло й почав реготатися, як божевільний.

Це так приголомшило жінок, що вони аж заніміли від подиву; а він усе сміявся й сміявся.

Коли напади сміху трохи ушухли, молодий чоловік запитав свою жінку:

— Оце й усе, Котику?

— Ще й цього мало? Хіба ж це не ви писали?

— Я...

— Ну, то чого ж вам ще треба?

Ледве стримуючи усмішку, Тарас почав говорити:

— Дурненька ти... Цього листа я писав, маючи на оці тебе, мою дружину...

— Як? А називав якусь Олю?

— Так... Бо ж той лист то літературний твір... Я посилав його на конкурс любовних листів до часопису „Зустріч”...

— Що за байки він розповідає? — якось нерішуче вмішалася й теща.

— Не байки, мамо... Ось дивіться: цей лист уже й видрукований... Прошу...

Тарас простягнув до зацікавлених жінок часопис „Зустріч”. На третій сторінці, під грубим наголовком „Конкурсів любовні листи”, першим стояло „Кохана Олю!” і далі все до останнього слова.

Теща опустила голову. Людка безпорадно блимала очима то на папір, то на часопис, то на свого чоловіка. На устах звідкись з’явилася несмілива сирітка-усмішка.

А Тарас гатив далі, добиваючи до пня своїх „ворогів”:

— Що більше, Котику: я дістав за того листа першу нагороду... сто злотих... і гроші вже одержав... Дивись...

Він на столі розгорнув пакунки. Модна касетка знадливо підморгувала жінкам своїм розма-

льованим вічком, а матерії „аж очі втягали в себе”.

— Що це? — наважилася запитати Людка.

— Це за ті гроші я купив... Оце тобі на сукню, а то мамі на блюзку...

Людка не витримала: кинулася до свого чоловіка й повисла йому на шиї; теща ніяково усміхалася.

Коли „інцидент був полагоджений мирним шляхом”, Людка схаменулася:

— Боженьку мій, що ж ми, бідні, будемо робити? Я ж обіду сьогодні не варила!.

Тарас усміхнувся:

— Не турбуйся... Від премії мені ще лишилося десять злотих. Якраз вистане нам запити мою першу літературну нагороду... Ходімо на обід до ресторану...

Коли в кінці обіду появилось морозиво й мигдалові коржики, що їх дуже любила теща, вона не витримала, щоб не звернутися до доньки:

— А пригадай, Людко, я все тобі казала, що з Тараса буде взірцевий зять... Памятаєш?..

„ТИ“.

Інженер-агроном Іван Залозний навбач був „не в гуморі“. Крутив головою, пхенькав собі в сиваві вуса. Були всі познаки, що він чимсь невдоволений, щось йому докучає.

Невиразно мурмотів під ніс:

— Гм... знову... знову... Ледве два місяці минуло... Адже кілька тижнів по Великодніх святах там просиділа, а тепер тої самої... Чи не забагато того всього?

Його дружина недавно їздила до своїх батьків („відвідати хвору маму“) — а тепер ось знову наперлася: поїду та й поїду на літо..

— Ти тільки розваж, Івасю, — переконувала чоловіка пані Марія: — Адже ж ти ціле літо будеш зайнятий у своїй шкілці овочевих дерев... правда? А що ж ми тут будемо робити?..

— Я знаю?.. — невиразно бомкнув інженер, назирцем поглядаючи на свою гарну дружину з профілем медичейської Венери.

В уяві повстала його розмова з дідичем, бароном Корфом, в якого маєтках Залозний був управителем.

Бач, управа ріллі тепер не оплачується, збіжжя таке дешеве, що шкода праці над ним та й збу-

ту нема. Натомість входить у моду городовина, а найголовніше — садовина. Малі й великі міста, літниськові станиці, курорти — все це вагонами споживає садовину. З неї всі господині роблять запаси на зиму, фабрики заготовляють консерви.

Отже нема двох думок: треба закладати великий, промисловий сад. А як повести це діло, пан інженер знає сам якнайкраще.

Дідич ще взимку висловив свою тверду волю й виїхав на довгий час заграницю — а ти от тепер і мучся. На великий сад не накупитися дорогих щеп — треба розводити дички й самому щепити. Отож, крім звичайної праці, що сама по собі вимагала пильного догляду, він мусить ще багато часу й уваги уділяти цій новій овочевій шкілці.

Дичок досить засадив на весні — тепер надходила найважливіша справа: очкування, тощо.

Роботи на ціле літо.

Пропала надія вирвати який місяць по жнивах, щоб поїхати на літній відпочинок з родиною в гори.

А тут ще й жінка ось таке щось видумує...

Це, здається, була найголовніша причина поганого інженерового настрою. Гм... чи не зачасто почала вона виїздити з дому? Власне — пощо? Чого їй тут бракує? „Хвора мама” не дуже переконувала.. тут щось має бути... але що?

Мимохіть зідхнув: йому добігає п'ятьдесятка й усе докучливіше себе виявляє. Он як виблискує на голові! І чого то ті срібні волоски так настир-

ливо лізуть у вічі? А он і шкіра на обличчі — ще недавно була свіжа, гладенька, матова; тепер наче жимсь пергаміном заносить; а скільки тих рівчаків коло очей і вуст?

Вісім років тому, як вони побиралися, він не помічав, що між ним і Марусею п'ятнадцять літ різниці...

А тепер... ох... ох, п'ятнадцять літ то шмат часу...

Правда, він ще молодо себе почуває. До того ж він — джентельмен, і досі не подавав виду, що заздрісний, чи невдоволений, чи що там. Одне слово — не робив ніяких сцен.

Але правда, що й пані Марія не подавала до того приводу. Адже вона така добра жінка, господиня... а вже яка мама!

Інженер пригадав недавню сцену: за сніданком до нього звернувся їхній синок, шостилітній пустун Юльчик-цибульчик, з поважною міною:

— Тату, чого ти мене розвозиш? Мама мене тримає гостро, а ти розвозиш... Тримай і ти мене гостро...

— А чи ж будеш ти мене тоді любити? — усміхнувся батько.

— Буду... але маму більше...

От тобі й маєш! Мама його „гостро” тримає, і він маму „більше любить”.

Цікавий хлопчисько, а який спостережливий!

На згадку про синка інженер пояснішав, але за хвилинку знову насупився, коли його свідомість стала віч-на-віч із дійсністю, себто: з пляном його дружини виїхати на літо до її батьків.

— Чого ти поїдеш на літо до міста? Чи тобі тут зле?

— Ні, мені тут добре... але ж ти сам знаєш: людині потрібна якась зміна вражіння... Ми повинні б кудись поїхати в гори... але що ж, коли тобі не можна...

— Але як же так?.. А що ж...

Він хотів сказати: „А що ж я тут буду робити без тебе?“ — але стримався, щоб не показати своєї заздрости.

Та від сторожкого ока пані Марії не виховзулися ці чоловікові вагання. Профіль Венери медичейської здригнувся, уста розтягнула усмішка задоволення, а в очах затанцювали лукаві вогники.

— Чому не хочеш сказати правди?

Пані Марія ступила крок наперед і заводисто-піддрочливо поглянула на чоловіка.

— Хто?.. я?.. кажу неправду? — замнявся інженер.

— Ну, так... ти... Сказав би просто, що не хочеш мене пустити...

— Я?.. не хочу пустити? — відпекувався, а сам почервонів і несамохіть відвів очі вбік.

Жінка це помітила й повела сміливіші атаки на чоловіка.

— Певно, що не хочеш мене пустити... Скажи, Івасю, правду: ти заздриш... так?.. Із заздрости не хочеш відпустити мене від себе?..

— Та ні... я... — мнявся ще гірше, ще густіше почервонів.

Пані Марія прибрала поблажливого тону, яким говорять з дитиною або хворим.

— Але будь спокійний, Івасю: я ж їду не кудинебудь на курорт, де багато всякого... такого... що могло б вводити в сумнів... Їду до батьків... до мами... Хочеш поїхати до бабусі, любчику? — звернулася з усмішкою до сінка.

Розмова втрачала напружено-драматичний характер, набирала чогось легшого, простішого, Та й на серці інженерові ніби пояснішало: він таки заздрих, а що дружина так просто й ясно розв'язала цю справу, то й йому ніби соромно стало самого себе.

— Та я, Цяпчику, нічого... можеш собі й їхати... Тільки я кажу, чи добре буде влітку в місті.. Все ж таки розпечені мури, порохи..

— Але зате нічого не буде нас коштувати... та й наші будуть тішитися,.. Ну, ти сам подумай: ти ввесь час будеш у шкільці поза домом — що ж ми будемо самі тут робити?

Клясичний носик партенонської Атени так мило ворухився, що нарешті інженер здався. Зідхнув: йому буде так сумно без них (не натискав на те, що головню без неї, без жінки), але що ж робити...

Вирішили, що вони, себто: пані Марія і Юльчик, виїдуть за тиждень. За цей час треба впорядкувати хату, зробити велике прання, дати розпорядок служниці Катрі (щоб добре доглядала пана) й таке інше.

Пані Марія розуміла чоловіка й тому робила умисно все так, щоб заспокоїти його підозріливу заздрість.

— Ти кажеш: місто.. Але ж у нас там такий гарний садок... А до того ж якраз у місті влітку спокійніше... Всі виїзять то на села, то на курорти... Нема докучливого товариства... Хто до нас буде приходити? Хіба що доктор Павлюк... Юльчику-цибульчику, хочеш, щоб до бабусі приходив вуйко Павлюк... пам'ятаєш?.. той, що тобі все цукорочки приносив?...

— Хочу! — рішуче підтвердив хлопчик, аж очка йому заіскрилися: — Ми знову з ним будемо бавитися в „пароплава й Арсенича”...

Прізвище доктора Павлюка мало б остаточно переконати Залозного: правда, хоч він і молодший і нежонатий, але ж це був їхній давній знайомий; свій „певний” чоловік. А до того ж і при всіх, таки достоменнісінько при всіх зустрічах др. Павлюк був незвичайно коректний, аж навіть заходив до пані Марії, все ж таки дружини свого приятеля. Ніколи з його сторони не було ніякого панібратного вислову, жарту, навіть жесту. А вже щоб якогось залицяння, чи чогось подібного — то про це й мови не могло бути...

Отже це було свого роду забезпечення з боку пані Марії, мовляв: дивись, хто буде за мною доглядати... будь спокійний.

Наближався час відїзду.

Пара сивих, виплуканих коней жваво донесла легкий візок до малої стаційки. Носій забрав валізки, пуделка; треба звиватися, бо поїзд зупиняється тільки на три хвилини. Але добре те, що на цій стаційці ніколи не буває натовпу, та й сам поїзд прибуває звичма напів порожній.

За хвилину все зроблено, пакунки розміщено; місця в окремому переділі вигідні.

Інженер вийшов на перон, у вікні показалися личка пані Марії і Юльчика.

Хлопчик був якийсь зосереджений; над носиком з'явилася зморщка, що надавала личку поважного вигляду. Видно, він про щось міцно думав.

Нарешті не витримав.

Звертаючись до мами, твердо заявив:

— Мамусю, я не хочу, щоб доктор... — (він ще не вимовляв твердо звука „р” і так мило перекручував його на „рль”): щоб „докторль” Павлюк приходив до бабусі.. до нас...

— Та чому ж, синочку?

— Бо він нечемний...

— Хто нечемний?.. Доктор Павлюк? — підтягнула брови вгору пані Марія.

— Так... нечемний... нечемний!.. — уперто повторяв хлопчик і, звернувши своє, з виразом напруженої думки, личко до тата, запитав: — Тату-у, а чому він нашій мамі казав „ти”, як вони сиділи в садочку?.. Я це чув... праду кажу...

Інженер Залозний уздівввіч поглянув на дружину: здалося, що нагло червень залила ті мрамурові (і від природи, і від пудри) щічки. Розкрив рота, щоб щось запитати, але проразливий свист заглушив його слова, а в очах замигтіли вікна вагонів і чужі, незнайомі лиця. Он уже витягнувся поїзд... Он уже скрутився якимсь питайником...

А в серці Залозного виростав великий терновий і незнаний досі знак питання:

— Гм... „ти”... що це значить?!

СИЛА АРТИЗМУ.

От бачите — й привереди долі: я — довоєнний педагог, пізніше офіцер російської армії, ще пізніше старшина української армії — став нарешті музикою.

Як це сталося — багато говорити. Досить того, що, коли наша „державна концепція” опинилася „по цей бік добра і зла”, то нам круто прийшлося дбати про той дах над головою і „все решта” (як казав мій товариш „контрабас”).

Але наші братухи-москалі не дурно кажуть: „Нужда скачет, нужда пляшет, нужда пєсенкі пайот!”

От і ми почали: одні „скакати й плясати”, як В. Авраменко з товаришами; другі — співати, як Д. Котко й С-ка; треті (і я в тім числі) почали грати. Потворили наші музики терцети, квартети, а то й цілі оркестри — і почали „концертувати” по різних весіллях, вечерницях, виставах, барах, каварнях, а то й кінах — по всіх „градах і весях”...

Гей, гей, куди тільки доля нас не кидала! І чого тільки не доводилося нам переживати!..

Про одну пригоду хочу розповісти.

Якось — це було пишної осені — до мене звернувся мій „контрабас” (я — „клярнет”):

— Щось мені здається, брате, що ми на цей сезон поїдемо до Західньої Галичини... А там недалеко й Східня... розумієш?.. Там, брате, недалеко вже й українці мешкають... А дівчата там... ех! — він поцілував кінці своїх пальців: — Гляди, якраз щось може капнути...

Я погодився, що ці обставини дійсно сприятливі, і що там дійсно може пощастити. А моя уява вже почала малювати чорнооку галичаночку повновиду, румяну, з гнучким станом і пишними формами.

Незабаром потяг, наввипередки з моїми мріями, уже ніс нашу сальонову оркестру на південь; а ще трохи пізніше ми вже розтаборилися в місті Л-ті.

Праця наша, як то кажуть, потекла гірським струмочком — із жвавими верниводами, бадьори-ми бурунами й часом спокійними плесами.

Дякувати Богові, люди ще не втратили охоти ані до танців, ані до женячок; та й повечеряти чи випити чарку при музиці ще було багато охочих.

Та ми обслуговували не тільки місто. Траплялися нам виїзди й „на провінцію“, які, до речі, були найцікавіші й найпоплатніші.

Одного разу капельник роздав нам ноти й каже:

— Мусимо підготувати музику до „Наталки Полтавки“. Нас запросили до Іскюпаня... Це чисто українське село... Там є аматорський гурток... У них проза вже готова... Буде одна проба з оркестрою... в суботу... В неділю рано генеральна... увечері вистава,.. Прошу... граємо...

Від радості в мені серце завихрилося в якімсь муринським танці: я зовсім виразно чув у грудях його вискоки, вихиляси, викрутаси. Ще б пак! Чи ж це не „сон в руку"! Чи ж це не початок щасливого кінця?!

Хоч це й село, але ж Наталку чейже не буде грати проста сільська дівчина? А хоч би й „проста", то в усякому разі (ніби то, коли береться грати такі ролі!) настільки інтелігентна, що... От значить там є такі, „підхожі”...

Імовірність моїх мрій набирала бодай яких 80% дійсности. А Наталка Полтавка вже не давала мені спати; заплющу очі — вона перед очима; перевернуся на бік — вона вже під боком... Просто „соблазнь Божа”!..

Іскопань гарне село при залізниці в кількох надцятьох кілометрах від Л.; другий пристанівок поїзду.

Ось уже й саля Народнього Дому. Ось уже й проба,

Але де ж та Наталка, яка сама про себе каже, що хлопці „за неї часом б'ються”?

На салі, правда, є три жінки — але такі, що ще надавалися б на Терпелиху, а вже якнайменше на Наталку і... мою кохану...

Невже й тут нічого не вийде?

Та ось їхній режисер починає нетерпеливо гримати примірником об стіл, а голосом на всю салю:

— Та де ж та Зоська? Ні на одну пробу не прийде точно! Вічно через неї затримка...

— Завдається, що без неї вистава не відбудеться... персонал!.. Приходить, коли хоче...

— Чи не могли ви дати ролю Наталки кому іншому? Адже є артистки й крім Зоськи, — звернулася до режисера одна з Терпелих (мабуть маючи на думці себе).

— Та... вже зачекаємо трохи, — дипломатично ухилився режисер.

Нагло задзвеніло на салі жайворінкове сопрано:

— Вибачайте, панове, що я трохи спізнилася, — (це „трохи” було майже з годину), — страх як була зайнята...

— Уважайте на другий раз... — і далі щось бубонів режисер, але слів його не було чути.

Я поглянув на те сопрано, чи то „Зоську”, як її називали товариші й товаришки — і моє серце відразу ойкнуло: „вона”! Без жадного сумніву!

Правда, не чорноока, а ясноока (очі — акварини) білявка. Але гнучка, пишна, круглолиця, і з зальотним, трохи кирпатеньким носиком. А уста! А „все решта”!..

Е, та що там говорити!

Як почали співати „Віють вітри”, я був уже в числі „без вісти пропавших”, або радше сказати: полонених.

З партитури виходило так, що скрипки грали мелодію (враз із співачкою), а я — клярнет — вторував. Тож я стежив за найменшим нюансом співачки, щоб потрапити в її тон і створити дійсну гармонію. Усе своє чуття вкладав я в музику, на-

че нею хотів промостити шлях до її душі, серця. Власне — не „наче хотів“, а таки дійсно хотів.

Що я мав робити?

З нею я не знайомий. Вона — місцева, гарна; мабуть і без мене має багато „поклонників“. Тож я старався чимсь зачепити її серце. Тоді вона сама вже зверне на мене увагу. А що вона музикальна, то я вираховував, що якраз музикою можна якнайкраще промовити до неї.

І я почав „промовляти“.

У „Видно шляхи полтавської“ мій клярнет плакав разом із нею. У неї тремтить у голосі туга за Петром, а в мене душа сумує за нею; а мій клярнет, як вірний товариш, той мій сум передає їй, несе й кладе до ніг. На... маєш... бери його... бери й моє серце разом із ним.

А що ви думаєте, — не промовив тим? Вона почала (так мені здалося) частіше зиркати на мене. Зовсім виразно я помічав, як її зір байдуже поховзувався по всіх членах нашої оркестри (включаючи в те число й капельника) — а коли зупинявся на мені, то іскрився, ставав якимсь багатомовним, проречистим.

Тому, коли ми дійшли до „Ой, я дівчина полтавка“, то вона (власне не вона, Зося, а Наталка, бо я зовсім не хотів, щоб сама вона захоплювалася кимбудь, крім мене) — захлистувалася від щастя, від з'єднання з Петром, а мій клярнет щебетав від солодкої надії.

Ні, мій товариш-„контрабас“ таки рішуче в щасливу хвилину сказав, що тут „може щось

капнути"... Капає! Боже, капає!.. А це ж тільки перша проба. Завтра, на другій, ще краще піде. А вже на виставі, коли своєю співгрою з нею я дійсно причинюся до її тріумфу, то там конче мусить прийти до щасливої розв'язки. Моє серце „віщувало", а розум „робив висновки", що так повинно бути!

З суботи на неділю я мав найкращий сон. Мені ввижалася моя Наталочка, в шлюбній сукні, як вишенька в цвітті. Бачив її образ, як живий, тільки з одним не погоджувався: в кучерики треба вплести не волошки (трохи заяскраві), але — незабудьки. Воно і краще, і символічне: ніби то щоб не забувати впродовж цілого життя, як то химерно звела нас доля.

В неділю рано мій „контрабас" питає (ми ночували окремо в призначених помешканнях):

— Ну, як тобі? Але, братухо, в мене господинька!.. Оце я розумію — молодичка! Віддай усе та й мало!..

— Залиш, — відбуркнув я: — Ти все якось так цинічно береш речі...

— Нічого не поробиш, братіку, — життя! Воно має свої вимоги...

— Ну, ходім на пробу, — увірвав я балачку.

Одне — мені не хотілося вести розмови в тій площині, куди спрямував її товариш. Я, з моїми ідеалістичними мріями, спочатку не міг навіть второпати, в яким це розумінні він каже про „молодичок". А коли додумався, мені стало ніяково: не вже такі низькі думки він мав і тоді, коли казав, що тут „може щось капнути?.." Шкода, що він

мій товариш, бо ж якраз він перший почав псувати мені неділю, що так гарно розпочалася моїм сном, а ще гарніше мала закінчитися увечері.

Друге — я спішив, летів до своєї Наталочки.

На другій пробі зайшла подія, що з „неба” мене звела на „землю”. Ні, я не так висловився: з „землі” зробила „небо”.

Що б там не казати, а інтуїція — хоч таємна, але таки велика й безпомилкова сила.

При кінці проби моя Наталочка знайшла спосіб заговорити до мене. Коли закінчилася властива проба й поробилися гуртки (розмови всі крутилися довкола того, як убрати сцену, які кращі будуть одяги для дієвих осіб; режисер розпитував наших — „як там, на Полтавщині, ходять” і т. п.) — Зося якось улучила мент і шепнула мені:

— Вибачте, пане... я хочу про щось вас попросити...

Вона засоромилася, зачервонілася, а потім додала:

— Ні... краще увечері...

І відійшла.

Замість обідати, я пішов за село.

Осінь... як я сказав: пишна... А ще до того — радісна, гучна, зо своїми весіллями, празниками. З румяними деревами, п'яним повітрям і срібними антенами „бабиного літа”, що наче б то нашу думку, як надавча стація, висилають у небо, у всесвіт.

Якби там були ще й відповідні радіоприймачі, то напевно в цей час вони схоплювали б тільки одне:

— Зося.., Зося... ні — Софія... Софійка... Со-

нечко... моє сонечко... Не треба мені ніякого іншого... моє „все”...

Це — співала моя душа.

Пополудні я почав якнайстаранніше підготувати мій клярнет. Почистив його, змив теплою водою, наоливив, підчистив „блятик” — і все випробовував. Аж нарешті задоволівся: мій „товариш” віддавав усі найтонші мистецькі дрюгнення моєї душі.

Увечері перед виставою я навіть не хотів бачитися з Софійкою. З одного боку — я знав, що діється в гардеробі перед виставою, який там гармидер, яка метушнява. З другої сторони — не хотів говорити з коханою дівчиною, поки мій клярнет не розкаже їй „усього”, геть чисто всього, що діялося в моїм серці. Я не хотів ризикувати передчасною балачкою. З досвіду знав, що слово, а особливо останнє, вирішне слово, мусить упасти на підготований ґрунт. А як вихопитися наперед, то можна ще й сполохати недозріле, нерозквітле цілком почуття й зробити собі шкоду не до направи.

Салю Народнього Дому — досить простору й гарно, з українськими ознаками, прибрану — поволі наповняла публіка. Навіть було трохи й інтелігенції, що засіла в перших лавах.

— Мабуть, це сільська „сметанка”, — подумав я: — Тут і жіночої молоді повинно бути досить...

І дійсно я бачив декілька більш або менш гарних панночок. Є вибір! Тільки мені він тепер уже не потрібний, бо моє серце вибрало і... здається, щасливо.

Ну, чи ж треба казати, як пройшла вистава, і... як я грав?

Дехто каже, що клярнет трохи нагадує кумкання жаб. Ще інші (нечемні або й злісні люди) порівнюють звуки клярнета з... вибачайте, кувіканням поросяти.

У мене клярнет співав узагалі, а сьогодні мабуть я досяг вершка артизму, на який тільки був здібний.

Наталка зривала бурі оплесків; частину їх зовсім справедливо я приймав на себе, але найбільше радів таки з того, що „моя справа” на добрій дорозі.

В другій перерві, коли ми пішли до гардероби закурити, проходячи попри мене, панна Софійка непомітним рухом (жінки так майстерно вміють це робити!) сунула мені в руку записочку.

На хвилину я доторкнувся до її ручки — теплої і тепер трохи спітнілої; вона тремтіла. Та найголовніше, що в ту ж саму хвилинку зустрілися й наші очі. І тут я зрозумів усе й без записочки: в тім погляді було і прохання, і прихильність, і подяка...

Власне нащо та записочка?

— Хіба що, — рішив я, трохи подумавши, — на те, що там вона подає речеві дані, коли й де ми побачимося й поговоримо...

Ця записочка пекла мене; я гадав, що вона пропалить не тільки моє серце, але й маринарку... Але до кінця вистави таки витримав.

— Панове, — говорив до членів оркестри

капельник: — Годину маємо відпочинку. . потім граємо танці.. Прошу прийти точно за годину й не спізнятися...

До своєї кімнатки я летів „на крилах Амора”.
Нарешті!

При світлі малої лямпки розгортаю записочку й читаю:

„Вп. Пане! Ви старший чоловік і, здається, добрий. Як замордонець, Ви повинні знати в Л-ті Володю Яременка, адютанта дивізії. Наколи він там, то хай приїде до нас. Скажіть, що його буде чекати „його Зоня”.. З поважанням і,.. нечиткий підпис.

...Танці товариші мої грали вже без мене.

ПРИГОДА.

Мр. Дизьо Нагірняк не мав щастя в житті. Власне він мав щастя, але це щастя було причиною його нещастя.

Він мав щастя й успіх у „прекрасного пола”. Та Амор занадто настирливо втискався в його життя й часто переплутував параграфи життєвого регуляміну.

Ось хоч би це: вже давно минула для Дизя пора набути таку привабливу назву, як „пан меценас”... Але що ж?... Уже кілька разів готовився до адвокатського іспиту, навіть збирався вже виїздити, коли тут, як на лихо, підвернеться під око якась нова моргуха, стрельне пристрітно очима, зачепить Дизьове схильне до кохання серце — й уже вся увага пішла по „лінії найменшого опору”: книжки в кут, а гроші, зложені на виїзд, переходили до „фонду окремого призначення”.

Та ось сталися (чи то, як означив Дизьо в офіційній термінології — „заіснували”) дві події, що примусили безжурного Дон-Жуана пригадатися над своєю долею. Обидві події не конче приємні.

Перша: рознеслися чутки, що незабаром має

бути змінений порядок прийняття кандидатів до корпорації адвокатів. До цього часу адвокатські іспити й усякі інші формальності (за якими могла б відкритися приманлива табличка: „Адвокат Др. Денис Нагірняк, оборонець у справах і т. д.”) — переводила Адвокатська Палата. Отже, як-не-як, все ж таки ніби то своя станова інституція; а „свій“, як то кажуть, — „коли не допоможе, то бодай скривиться”. В недалекому ж майбутньому, як виходило з чуток, ці чинності мав виконувати вже суд — отже установа строго формалістична й без сентименту. Це вже пахло гіршим.

Друга подія була іншого характеру. Пан Дизьо останніми часами був практикантом - помічником (конципієнтом) у адвоката Др. І. Гробовицького. Це був поважний громадянин, але, на Дизьове нещастя, мав молоду, гарну жінку.

Правда, „пані меценасова”, як то кажуть, не подавала приводу, але ж Дизьо в таких справах „обстріляний горобець”.

Байдужість, упертість, чи там спротив гарної пані шефової тільки ще більше розпалювали гарячого коханця.

Розпечений любовним шалом, Дизьо таки не стримав себе: в пориві забуття знеббач поцілував паню Соню. Наслідки цього вчинку для Дизя були жахливі: насамперед він, висловлюючись делікатно, дістав „по пиці”; подруге: пані Соня була така нечемна, що про все розповіла своєму чоловікові, а суворий „меценас” з місця вказав Дизьові на поріг свого помешкання (не хотів робити більшого скандалу).

Правда, одержати ins Gesicht від гарної жінки це ще не Бог зна яка образа, власне ніяка образа — але сам факт, що Дизьо одержав цього поличника, примусив завязатого Дон-Жуана призадуматися: як це могло статися?! До цього часу з Дизьом нічого подібного не траплялося. Звичайно бувало навпаки... Е, та що там згадувати! Отже — що? що є на речі?!

Відповідь дало дзеркало. Поглянувши в нього уважніше (шукав легкої припухлини чи червоної плямки в тім місці, де обличчя доторкнулась маленька жіноча ручка) — Дизьо із здивуванням ствердив, що його лице прорізують прикрі „гусячі лапки“, чуприна виблискує срібними нитками (на висках таки зовсім помітно), а на маківці поширює „стан посідання“ багатомовна лисина.

— Боже, та невжеж це я? — опалила мізок страхітлива думка: — Та коли ж це з мене таке зробилося? Таж я щодня дивився в дзеркало, а здається, нічого подібного не помічав!..

Але бідькання, здогади, подиви, нарікання не помогли — факт лишився фактом: Дизьо, хоч з боєм, а таки мусів признати, що він уже трохи того... „підтоптався“...

Ця подія також причинилася до того, що Дизьо почав поважно думати: що ж зробити з собою? Удавати джигуна, Дон Жуана молодому конципієнтові ще личило, а тепер.. Ні, йому вже останній час упорядкувати своє життя й зайняти належне собі становище в суспільстві. Одне слово: він мусить скласти адвокатський іспит і стати порядним „паном меценасом“.

Вступні формальності тривали не довго. За деякий час Дизьо одержав оповістку, що того й того дня він мусить явитися до Адвокатської Палати на іспит.

Оголошений був і склад іспитової комісії. Дизьо трохи поморщив чоло й легко свиснув, коли вчитав, що головою іспитової комісії був призначений адвокат Др. Ксаверій Закус. Про суворість цього старугана ходили легенди. Чи то з заздрости до їхньої молодости (старий Др. Закус мав молоду жінку) чи Бог зна з яких причин, тільки він немилосердно палив при іспитах молодих кандидатів. І взагалі був дуже строгий, вередливий і багато вимагав.

Подібні думки бігли й навзаводи з поїздом, коли цей останній віз Дизя до іспиту.

Але... що робити? Назвався грибом — лізь до борщу!

Щоб трохи поправити свій настрій, Дизьо увечері (завтра рано мав початися іспит „писемною задачею”) пішов до каварні — послухати музики, розважитися, для сміливости випити яку чарчину; взагалі розвіяти свої тривожні думки. Бо.., Дизьо таки добре хвилювався. Найголовніше, що за своїми звичайними клопатами (ох, ті жінки!) він не гаразд познайомився з найновішими „новелями”, „доповненнями” й „поясненнями” до старих австрійських законів; а друге — його уяву шарпав, непокоїв образ старого, злющого Закуса, що немилосердно палив при іспитах. Отже Дизьо шукав якогось ліку для себе, щоб заспокоїти нерви, привести до порядку думки.

Таким ліком повинен був бути бар.

І дійсно — щось магічне було в цім слові... чи то пак — у цій установі.

Опинившись у знанім середовищі, Дизьо відразу почув полегшу. Наче з безгоддя, а то й суворой хвищі попав у теплу, затишну кімнатку. Щось миле, приємне, тепле огорнуло всю його істоту.

Це власне була безжурна, запашна атмосфера каварні. Сотні людей ідуть сюди з метою розважитися, повеселитися, знайти забуття від життєвих турбот. Сотні окремих воľ скермовані в однім цім напрямі. Тож тут усі ці стіни, столики, крісла, навіть саме повітря просякнене флюїдами безтурботности, веселости; вони обхоплюють кожного нового, що попаде в поле їхньої чинности.

Дизьо відіхнув.

Разом із звуками пристрасного танга „Oh, Desdemona!” в Дизьову душу вливався спокій, рівновага.

Зайнявши вільний столик, замовив собі легкий підвечірок і почав оглядати салю. Пожадливе око відразу пустилося мишкувати поміж столиками, навколо яких кльомбами ясніли барвні сукні, рожеві личка.

Досвідчений зір, оббігши салю, зупинився таки зовсім недалеко... побіч... ось на сусіднім столику... Дизьо зайняв позицію, щоб столик був просто перед його очима. Там сиділа молода пара: Дизьо вмить пізнав, що то — не чоловік і жінка... скоріше принагідна зустріч; а якщо так, то...

Справа в тім, що та пані якось невбачай кинула на Дизю свій блискучий, як чорний оксаміт, погляд. А Дизьо, о! він уміє читати цю мову без слів! Тут щось не теє... Як вижел, він почув слід дичини... Ану, спробувати!..

Дизьо спрямовує свій пильний погляд на чорні очі (це шлях, яким душа душі подає вістку). Дарма, що жінка мило всміхається до свого партнера, виблискуючи за кожним разом слоновою кістю своїх зубів. Дизьо знає ці штучки.

Ось сумно схилив голову, зідхнув (зпід вій уважно стежив за рум'яним личком). Йому здалося, що й ті пишні груди сколихнулися в одвітнім зідханні, Гм...

Дизьо усміхнувся (легенько, ніби то на свою власну думку, але ця усмішка й погляд полетіли до сусіднього столика... до неї).

Одне слово, по якимсь часі такої „артилерійської підготовки” Дизьо чемно запросив паню на танго. Вона не відмовила, навпаки: в танці Дизьо одержав усмішку й легке зідхання, а нарешті:

— Ви мабуть з провінції? Скучно самому... без товариства? Прошу до нас... веселіше промине вечерея...

Дальшої купи милих слів не було потрібно; за хвилинку Дизьо вже сидів за сусіднім столиком.

Так... він з провінції, але не з глухої... з більшого повітового міста... приїхав складати адвокатський іспит і взагалі розважитися... Дуже дякує за милу пропозицію — радий скористати з тако-

го чарівного товариства (останнє, розуміється, відносилось, з підкресленням цього, тільки до жінки).

Дизьо почув себе на знаних, певних рейках. Тепер, молодий чоловіче, побачимо, чия візьме!

Замовив вибагливішу вечерю, змобілізував увесь запас своїх дотепів, анекдотів, компліментів — і почався одчайдушний турнір, двобій за гарну жінку.

Товариство було веселе.

Дизьова надія окрилювалася. Він уже мав кілька усмішок, звернених наоч до нього, зо два зідхання, прижмурене очко. Ще ось прийде легкий стиск руки — й тоді вже можна говорити; спочатку натяками, обережно, делікатно, а потім і сміливіше; зрештою, коли двоє людей знають, чого хочуть, то домовитися до сути речі не тяжко.

Перемога видімо хилилася на Дизів бік.

Ось пані якось здригнулася, тривожним оком кинула на салю. Навбач — боролася з собою: адже вибір не легкий! Але неопірена молодість мусіла уступити досвідові, штуці кохання.

Жінка мабуть дала це пізнати молодому чоловікові: він якось поспішно встав, розгублено усміхнувся, вклонився й хутенько відійшов.

Дизьова година пробила!

Серце жвавніше затріпотало. Чоло піднеслося вгору, очі заіскрилися перемогою (хай би тепер побачила його горда пані Соня!).

Дизьо вже збирався приступити до „ділової“ розмови, коли нагло світло електричного павука йому заступила якась висока, кострубата постать.

Підніс голову, і що перше скоріше відчув, як побачив, це гострий погляд сіро-сталевих очей, які сверлували його зпід цвікера. Пізніше помітив сиві насуплені брови й срібну голову.

Не знав, що є на речі. Звернув погляд на свою партнерку.

Та вся перетворилася в цукорок. Уста солоденько усміхалися дрібно-винуватою усмішкою; очі напів питаино, напів благально дивилися назустріч суворому поглядові.

За хвилинку пані задріботіла:

— Ах... це ти?... А я... чекала тут... тебе... ось з паном... паном... Панове не знайомі?.. Це мій чоловік... Др. Ксаверій Закус... а це...

Дизьо побачив тільки одне: сталеві очі холодно горіли, уста лиховісно затиснулися, рука нервово термосила золотий ланцюжок на грубенькім черевці...

Примеркли вогні, скінчилась поетична, райдужна казка. Шорстка проза охижіло виставила гострі пазурі.

З підхмеленої Дизьової голови всі думки пішли врзбїж, тільки одна-єдина, як дика звірина в клітці, очманіло кидалася на всі боки:

— Ксаверій Закус... Ксаверій Закус...

А десь із самих глибин свідомости підносив голову острах:

— Що ж то тепер буде?!

ПРИРОДА МСТИТЬСЯ.

(НАРИС - СТУДІЯ).

Ще... ще один рух олівцем — і сивина з брів зeszла; натомість вони потягнулися шнурочком над очима, що, хоч і втратили свій давній блиск, але все ще були гарні. Біла пудра заяскрава на лиці, коли наложити її грубою верствою; а це зробити конечно, щоб позбавитися тих прикрих зморщок, що жінці, хоч якій гарній, надають чогось „від бабусі“. Отже кремова („Rachel II, Coty“) краща, не буде така помітна. На сиве волосся ніби то недбало, по-домашньому, кинена хустка (покласти її коштувало пів години праці перед дзеркалом); зпід неї зальотно визирав кучерик.

Ще вибрати пенюар... Мабуть цей блакитний з золотим, що так дуже подобається Миколі.

— Мамочко, такою я хотів би тебе бачити ціле життя... Ти найкраща з жінок! — захоплено говорив він колись, як уперше показалася в цьому пенюарі.

Ага... ще не забути за L'origan. Микола колись п'янів від його спокусливого запаху.

Оглянувши себе в трюмо до найменшої дрібниці, Лідія Миколаївна вийшла готувати підвечірок.

Микола працював у своєму кабінеті. До підвечірка вийшов заклопотаний, пересяклий своїми справами (наближався кінець шкільного року, а з ним і натуральні іспити).

— Прошу, Миколочко, ось холодна телятина...

Недбало кинув собі кусок на тарілку. Але раптом оживився, очі заблищали.

— А знаєш, мамочко, ця наша Женя тут таки справді чуда творить!

Здригнулася. Чоловікові слова, наче ножем по тарілці, шкробнули її по душі: Женя... знову Женя!..

— Місто зовсім змосковлене, ледве-ледве десь блимає українське слово, а у неї в дитячій садку — чиста Україна!

— Ось, Миколочко, швейцарський сир, що його ти так любиш... Прошу...

Гостра думка прорізала мізок:

— „Вона” вже втискається між нас навіть у нашої власній хаті! Мало того, що десь там баламутить чужого чоловіка, а ще й сюди влазить її тінь! Ні... цього вже забагато!..

— Справді, в тих маленьких серденьках наче воскресає Україна. — гаряче казав Микола далі: — Якби так протриматися з десять літ, то вже було б покоління, на яке можна опертися. Шкода, що тебе не було, мамочко, з нами, як ми оглядали садок. Олена Петрівна захоплена, а Костянтин Софронович і Борис не знаходять слів похвали...

— Колись погляну, — з трудом витиснула з себе, а болісна думка шматувала її серце: що це таке? Чи він удає, чи глузує? Вже доходить до такого цинічного нетакту...

— Що там „колись”! Обовязково піди.. ось хоч би завтра.. Ага, до-речі: сьогодні прошу мені постелити в моєму кабінеті на отомані та й холодну вечерю прошу поставити туди... маю дуже багато зшитків... Дякую за підвечірок...

Він вийшов.

Сумно поглянула слідьма за ним. Опустила голову, й рясні сльози закапали на тарілку, де ще лежали платочки швейцарського сира.

Сутеніло. Сиві тіні вилазили з кутів. Снови-гали по кімнаті, ховалися в сивих кучерях, що нахабно вилазили зпід зсуненої набік хустки.

Поховзнулися по обличчі, зарисували сині пів-колеса під очима, поглибили зрадливі лінії коло уст, очей.

Тихо... зловісно тихо...

Чути, як стукає бючка в висках та цяпотять сльози, скапуючи на тарілку.

А десь за вікном, як відгомін минулого, гур-коче життя, переливається хвилями пристрастей, купається в сорокатім хаосі кохання, ненависти, дружби, злоби...

— Не для мене... не для мене... — водно́тон із настроєм лукаво шепче розпука: — Невже це кара? Уже так скоро?! Невже кінець?!

І ввижається Лідії подібна до цієї кімната з отоманою. По такому підвечіркові вони сідали поруч себе на отомані: він кури́в папіроску, вона пригорталася до нього.

Він переносив погляд з простору на її обличчя, довго глядів у вічі, ніби хотів вичитати все до останньої літери; потім зупиняв зір на її устах, пов-них, принадних, як стиглі малини. Схиляв до них свої, спрагли...

І тоді зникала дійсність, починалася казка. На крилах мрій несла їх у гарячі південні країни, де серед оливкових гаїв і кущів пьяного виногра-ду розгортає свої рамена всевладний Ерос.

Було...

В кабінеті Микола гарячково перекарткову-вав зшитки, а в спальні беззвучно ридала Лідія, конвульсивно вчепившись пальцями в холодну подушку..

З кута вилазив цвіркун, і його пісня кохання перетворювалася в жалібний марш...

Лідія твердо рішила покласти край своїм сумнівам.

Коли увечері Микола прийшов додому з гімназії, Лідія, роблено усміхаючись, приступила до нього:

— Хочу поговорити з тобою, Миколочко...

— Прошу...

— Ти мені вибач, що я тобі таке скажу, але це для твого ж добра...

— У чім річ?

— Чи ти не помітив, що останніми часами звертають на нас увагу?

— Не розумію тебе...

— Я про себе вже не кажу.., мені однаково... але ти на такім виднім становищі: педагог, виховник молоді, що це мимохіть усім кидається в вічі...

— Та про що ти кажеш, мамочко?

— Бачиш, я не припускаю, щоб ти мені не сказав, якби було щось таке... Але ти останніми часами чи то в урядових справах, чи то як там, тільки занадто часто показуєшся в товаристві одної пані...

— Ну, і що з того?

— Як тобі сказати: все одна й та сама пані... це звертає на себе увагу...

— І ця пані?...

— Панна Урвій...

Довго й пильно дивився Микола на жінку, ніби міркував, куди вона зміряє. Імя Жені не вивело його з рівноваги. Почував себе зовсім невинним супроти жінки. Що там у нього народжувалося в глибині, в таємних закутинах душі, він ще й сам докладно не знав. Тягло його щось до Жені, приємно було здібатися з нею на полі громадянської праці, стежити за її молодечим запа-

лом — але ж він ані Жені, ані нікому іншому в світі не сказав і не показав, що її кохає. А його жінка бє власне в цю точку.

Що це? Заздрощі, оперті на власнім безсиллі?

І Микола аж тепер помітив, як постарілася й попоганішала його дружина...

— І... що ж ти хочеш цим сказати? — видушив з себе.

— Ти занадто афішуєшся з тою панною...

— А кому ж яке до того діло?

— Як то? — видивилася на нього жінка.

— Адже я не кохаюся з нею, ані тебе не зраджую!.. Чого ж тобі ще треба?

Лідія Миколаївна здригнулася. Микола так ще ніколи не говорив з нею. Давніше вона не потребувала якось спеціально шукати його уваги — він сам прагнув її пестощів, її кохання; вона відчувала, що для чоловіка була приємна, пожадана. Тепер, від деякого часу, помітила, що Микола виховзується зпід її сили притягання. Почула, що своїх прав мусить уже боронити всіма засобами. І... як і переважна більшість жінок, стала на хибний шлях. Замість шукати нових доріг до серця свого молодого чоловіка, вона оперлася на формальнім праві дружини, забуваючи, що вона... на 20 років старша від нього.

Чуючи, що ґрунт хитається під ногами, вона вже не пробувала шукати певніших засобів, а, як норовистий кінь, погнала навмання перед себе.

— І ти ще питаєш, чого мені треба?! Ще того бракувало, щоб уже дійшло до останнього підлого вчинку!..

Микола здригнувся, закусив губу, але опанував себе; тільки якось холодно поглянув на цю жінку, що, „виходячи з себе“, виявляла себе в щораз гіршому світлі.

А Лідія далі викрикувала верескливим, неприємним голосом:

— Досить того, що тебе всюди бачать з нею! Всі знають, що задурно так не буває.. Яке ж моє положення? Я не дозволю виставляти свого імени на публічне посміховище! Я зумію оборонити себе!!!

— Чого ж ти хочеш від мене? — все ще мягко питав Микола: — Ти все перебільшуєш і виставляєш у неправдивім, викривленім вигляді...

Вона вже кричала:

— Чи я правду говорю, про це я знаю... Краще на себе поглянь... на свою чесність... порядність... А до тої потаскухи я ще доберуся...

— Мовчи! Не смій!!! — кинувся наперед Микола: — Божевільна!

Лідія спочатку остовпіла від того крику, а потім майже зраділа:

— Ага! Борониш свою коханку! Аж тепер шило вилазить з мішка!..

Микола помовчав хвилинку, зціпивши зуби, потім тихо промовив:

— Заспокійся і... поглянь на себе в дзеркало...

Обернувся і скорою ходою вийшов.

Лідія долілиць звалилася на отоману й гістично ридала.

* * *

Підступний хробак сумнівів, непевности гриз Лідію Миколаївну. Ніяких доказів, що Микола кохається з Женею, вона не мала. Хотіла б уже раз їх мати, щоб рішитися на щось одне. Не тільки відчувала серцем, але наочно бачила, що Микола віддаляється від неї, стає щораз холодніший. Покликаючися на працю, він увесь час проводив у своєму кабінеті, там і ночував.

Що... що означає ця його дивна поведінка?

Лідія зовсім не припускала думки, що втрачає жіночі чари — аджеж вона почуває себе такою, як і 10 років тому... там... на Кримі... Нічого не змінилося. Що їй трохи частіше почало колоти в спину, в крижі, — велика річ! Адже її серце, душа ще повна сили, молодости, вогню.

І от поповзом, підступно почала закрадатися до неї підозра; цупкоруч обхопила серце, жакно палила думку: тут має бути замішана якась жінка!..

Хто вона? Яка? Яка вона, та навісна, що відбирає їй Миколу? Молодша? Краша? Що, що вона має таке, що притягає його до неї?

Почала тайкомом стежити, зорити за кожним його кроком. Перемагаючи докори сумління, не раз заглядала при нагоді до його кишень, чи до бюрка — в надії знайти там якусь записку, світлину, будьщо, якийнебудь слід, якусь ниточку, за яку можна було б ухопитися.

І нитка підозри привела її до Жені.

Але — докази, докази! Де вони?

Лідія пригадала собі свій недавній вибух, і їй стало соромно перед самою собою. В нестямі вона кинула гостре слово на адресу жінки, своєї знайомої. А що, як дійсно Женя не винна? І якою вона, Лідія, стала тепер в очах Миколи? І взагалі тою методою — нервами, гістерією — вона нічого не досягне, не довідається правди. А її, тої правди, вона тепер так хоче! За всяку ціну мусить довідатися правди!

Причепурилася, припудрувалася, кілька разів усміхнулася до себе в дзеркалі, ніби пробувала, чи дуже штучно виглядає її усмішка. Пішла до Миколи до кабінету.

— Можна до тебе, Миколочко? — почала м'яко, надаючи голосові якнайбільше широти: — Я тобі не перешкоджаю? Тільки хвилиночку...

— Прошу...

Микола силував себе на привітний тон, але не міг зразу наломити.

— Прийшла до тебе, Миколочко, попросити вибачити мені... мій вибух...

Вона винувато опустила голову. Стояла якась пригноблена, принижена. Миколі зробилося жаль її. Попросив сідати.

Сіла недалеко від нього Тихим тремтливим голосом, що виходив з далеких глибин її упокорення, прошелестіла:

— Якщо можеш викреслити, забути, то прошу тебе зробити це...

— Та вже... що було, те минуло...

Щоб заглушувати ніяковість положення, закурив.

— Це, Миколочко, нерви.... Я сама не знаю, що зо мною діється.

В неї на очах показалися сльози; на них Микола був особливо вражливий.

— А зрештою ти не повинен мене строго судити: аджеж той випадок викликало тільки кохання до тебе...

Мрійливий Миколин зір тягнувся за струмками тютюнового диму кудись далеко.

Нарешті Микола озвався:

— Мене вразило одне: ти, така вихована, делікатна — і так... ну, як то назвати? — так несправедливо і... е, та що тут ховатися! — так вульгарно висловилася про особу, яка Богу духа винна...

Покірно схилила голову.

— Признаю свою вину... я думала над цим і бачу, що скривдила панну Женю... Нічого не маю проти неї. Мені самій тепер ніяково, як я могла приревнувати тебе до неї так безпідставно.

— Вже що було, хай лишається між нами... Дуже прохаю тебе звернути більшу увагу на свої

нерви. Перед нами стільки важкої праці, що ми не маємо права витратити їх на непотрібні заколоти...

— Добре, добре... я поправляюся... уже буду чемна... — силувалася усміхнутися: — Отже хай буде так, якби нічого не сталося... Згода?

— Гарзд...

— Вашу руку, товаришу... — зажартувала. Поцілував у руку. Лідія вийшла.

Микола аж перелякався своїх думок і рефлексій, що насунулися на нього по жінчинім відході. Почув, як останки кохання до цієї жінки виганяє з його серця нове почуття: жалости... Навіть його велика повага до Лідії захиталася на мить: ця жінка виявляє себе не вищою від сірого рівня буденних жінок; це тільки він її так виідеалізував, як істоту ніжну, чутливу, не звичайної інтелігенції. Невжеж вона не розуміє, що між ними вже не може бути такого кохання, як було 10 років тому? Вона сама повинна розуміти, що їй, 56-літній, уже не до того. А проте вона має такі невиправдані претенсії, які виливаються аж у такі міщанські сцени. Де ж вихід з цього сліпого кута?

А Лідія в той час ломила голову над тим, як їй прослідити Миколу й Женю. Міркувала на тисячі ладів, як їй приспати чоловікову чуйність. Почуття упокорення, образи, навіть болу від утраченого кохання відступали назад; на перший план висувалася непереможна жадоба: вислідити свою суперницю, а далі.. далі вона вже знатиме, що робити... Тільки упевнитись... всіма засобами дослідити... упіймати їх...

* * *

На „Костянтина й Олени” панство Лідія й Микола Байраченки були запрошені на подвійні іменини до панства Несторовичів. Костянтин Софроно-

вич Несторович — це близький знайомий і товариш праці Миколи. Звичайно у Несторовичів 3 червня збирався увесь український (правда, не дуже чисельний) світ міста.

Коли Байраченки вступили до передпокою, до них уже долетів гомін і сміх з вітальні.

— О, уже й Борис є, — усміхнувся Микола: — Вже чую його...

Борис Карський — це був товариш студентських років і найближчий приятель Байраченка. Їх лучило й досить бурхливе спільне минуле.

— Вибачайте, Олено Петрівно... здається, ми трохи спізнилися... — перепрошувала господиню Лідія.

— Ні, всамраз... — усміхалася щаслива іменинниця: — Адже панство щодо точности, акуратности чи взагалі гармонійного спожиття у нас, як взірець!..

Лідія скривила уста (пригадала недавні сцени з Миколою), але нічого не промовила, до того ж і господиня щебетала далі:

— Просимо... просимо.. мабуть уже всі наші в зборі...

Вступивши до вітальні, Лідія на хвилину зупинилася, відштовхнулася назад, немов її нагло осліпив рефлектор авта. Мимохіть голова визивно піднеслася догори, а уста зложилися в погордливу гримасу. Гордовіч окинула салю — в числі гостей побачила Женю Урвій...

Але це тривало тільки хвилинку. В черговій Лідія вже мило всміхалася й привітно здоровкала-ся з усіма.

А в той час її мізок палила гаряча думка:

— Тут... тут... Вони мусять говорити між собою... треба вчитати з їхніх облич.. з поглядів.. Це буде найкращий доказ...

Ще Микола й Женя й одним словом не перекинулися, а Лідія вже бачила духовими очима ту пряжу теплої симпатії, що почала снуватися між ними. З великим напняттям чекала на їхній взаємний погляд, коли око безпосередньо промовляє до ока. А око — це ж, кажуть, дзеркало душі! Від того сама в собі почула розчах: одна Лідія спокійно розмовляла з Оленою Петрівною, а друга була, немов вояк, висунений на стійку під самі ворожі позиції. Нерви натягнені до останку. Найменший рух, майже непомітний зворот Миколиної голови в сторону Жені настроював Лідію на тигрицю, що всіма силами своїх м'язів готується до скоку на ворога.

Ось... ось... зараз...

Ні... Гарячий клубок тепла підкотився й розлився їй по спині: добродушно-жартівливий Миколін погляд зупинився на Борисі.

Та ось розмова торкнулася дитячого садка, що його вела Женя.

Лідія чула, як її чоловік хвалив садок і його провідницю. („Безсоромний, навіть не ховається з симпатіями до тої“...).

— Ну, ну прошу мене не перехвалювати! — соромливо усміхаючися, Женя підвела веселий погляд своїх чорних очей на Миколу.

Лідіїне серце забило на тривогу. У першу хвилину її душу шарпнула навіть думка: „Нахаба, як вона сміє так дивитися на нього!“ Але слідьма за цим вся її напружена чуйність звернулася на Миколу: він мусить відповісти їй, він мусить на неї поглянути!

Олена Петрівна запитала про щось Лідію. Відповідь була недоречна, бо здивування зарисувалося на погіднім обличчі господині. А Лідія вже не зважала ні на що, забула про чемність, пристойність; формально лице своє тримала звер-

неним до господині, а свій розпечений погляд (хоч і скісний) втопила в Миколіне обличчя. Вся увага, вся нагострена сторожкість зосередилася в тім погляді. Лідія не чула тягару свого тіла; увесь матеріальний світ навколо неї зник, перестав існувати окремо — тільки збігся в дві точки, в дві сочки, що тягли її до себе, як погляд очкара. Непереможна гіпнотична сила приковувала всю її істоту до чоловікового обличчя, до його очей, в яких вона ось-ось прочитає розв'язку загадки, що відбирала їй життя.

Ось-ось...

Ось він уже повертає до Жені своє обличчя... ось зараз розясниться тайна.

І нагло кров ударила їй у голову. Лідія здригнулася, наче хто за спину бризнув їй холодної води. Щоби зайнялися, зуби до болю стиснули нижню губу: Костянтин Софронівич поворушився й заслонив собою Миколу.

Невжеж вона упустила цей мент, якого так жадібно чекала увесь вечір... ні — багато вечорів?! Цього не може бути, вона не сміє втратити цієї нагоди! Не треба їй ні слів, ні запевнень — вона хоче тільки побачити, відчитати, розшифрувати цей погляд у всій його щирій, нагій правді.

Лідія аж підвелася, щоб побачити Миколу...

Та ось господар відкинувся на спинку крісла. Наче куртина розгорнулася й відкрила сцену: Миколіне обличчя й погляд, звернений на Женю, стали, як на долоні.

— Я не перехвалюю... це щира правда... — Микола усміхнувся до Жені, і Лідія впіймала цей гарячий, очікуваний мент.

Вона побачила, яким теплим, м'яким, „вогким” став погляд очей її чоловіка. Ось запалився, заблищав. Уста здригнулися, напружилися. Лідія пригадала собі, як таким поглядом Микола опі-

кав колись її, і який гарячий поцілунок закінчував таку палку хвилину!

Лідія вже не бачила, як Микола по-товариському всміхався до Бориса й інших гостей. Їй уже нікого й нічого не треба. Що хотіла знати, те пізнала: вона, Женя! Її здогади, підозріння справдилися: він кохає цю нікчому, нема сумніву...

І Лідія почула, як у ній прокидається нове почування: почування обікраденої, що впіймала злодія на гарячій учинку. Воно розливалося повинню по всій її істоті, заповняло всі закутини, заглибини, опановувало її душу.

Механічно йшла з усіма до вечері, механічно відповідала на запити, навіть механічно їла. Жила тільки своїм внутрішнім світом; прислухалася до кузні свого серця, де незнані досі ковалі кували нову мету життя: помсту!

* * *

Борис Олександрович Карський був чимало здивований, коли на стукіт у двері і його „прошу“ ввійшла до його „кавалерки"... Лідія Миколаївна! Здивувався не тому, що ввійшла саме ця жінка (адже Карський давній приятель Байраченків) — а власне тому, якою вона ввійшла. Ще тільки глянув на неї, ще не почув жадного слова, а вже побачив, що тут не все гаразд. Сліди великого буревію відбивало симпатичне, а тепер перекривлене лице...

— Вибачайте, пане Борисе... що я так вриваюся до вас... але зрозумійте мене: я ж не маю тут, у місті, нікого близького... крім вас... Ні одної живої душі, з якою могла б порадитися в справі... дуже тяжкій для мене.

Говорила гарячково, з піднесенням і хвилюванням. Очі горіли, як при високій температурі, на щоках виступили плями.

— Ну, що то за „тяжка” справа? — спробував Борис завернути в трохи веселіший тон: — Прощу сідати й розповідати...

Але тут же сам почув, як фальшиво бренів його голос.

Лідія сіла й глибоко задумалася. Не могла почати мови.

Нарешті видушила з себе:

— Тяжко мені це казати, але сказати мушу: моє співжиття з Миколою закінчується... висить на волосочку...

— Так гостро стоїть справа?

— Так...

— Але що трапилося за цей час? Чому вам здається, що аж так далеко доходить?

— Зда-єть-ся?!

Вона допитливо поглянула на нього, стараючися розгадати: чи він знає що, чи ні, й по чийм боці його симпатії.

Гірко всміхнулася.

— На жаль, це правда...

— Не може бути!

— Напевно так!

Борис рішив боронити положення до останку.

— Але що сталося? Речеве!

— Микола мене зраджує з...

Її мова шкутильгала навспівіч, як п'яна. На останнім слові спіткнулася й увірвалася. По хвилині ніякової мовчанки Лідія з болем вимучила останнє слово:

— ...з панною Урвій...

— Ну, цьому я вже ніяк не повірю, щоб аж так було! — гаряче скрикнув Борис. Він був справді переконаний, що відносини поміж Миколою і Женею не повинні б дійти аж до таких форм.

Лідія пильно дивилася на нього.

— Ви цьому не вірите?

— Не можу повірити!..

— Ну, то знайте: він сам мені признався!

Борис аж скочив: його вразила і сама вістка, і категоричний тон Лідіїної заяви. До такого оброту речі він не був підготований.

— Як? Він сам сказав вам про це?

— Так...

— Що зраджує вас з панною Женею?

Лідія трохи завагалася:

— Ні, він ще не сказав, що вже живе з нею, як із жінкою, але цього можна щохвилини сподіватися. Він мені просто заявив, що кохає Женю, і що ми повинні подумати над розв'язанням нашого подружнього трикутника... Що мені робити? Що мені робити, пане Бо...Бо...ри...се?!.

Трохи вибитий з рівноваги, Борис мовчав.

Лідія обхопила голову руками.

— Кохає... ко-ха-є... А-а-а!..

Пройшлася кілька разів по кімнаті. Коли відвела руки від обличчя, Борис побачив, що воно було несамовите.

— Але ж він навколішках стояв передо мною... як жебрак, благав мого кохання...

Вона сіла на фотель, рукою сперлася на стіл. Уся тремтіла, пальці нервово стукотіли, як зуби перемерзлої дитини.

— Як песик, лежав біля моїх ніг... Лизав руки... А тепер... проміняв... на кого?.. На ко-го-о-о?! А-а-а!..

Вона знову схопилася й бігала по кімнаті.

— Лідіє Миколаївно,— лагідно почав Борис:— Може б ви пішли додому й поклалися до ліжка? Вам би краще так було... Ми пізніше поговоримо...

Лідія не чула його. Нервувалася все більше, разуразно шарпала свої руки, суконку, голову.

— Ну, що... що він знайшов у ній? Чи вона та-

ка гарна? Красуня? Тузинкова! Чи така дуже молодя, привабна? Прошу дуже: коли він має такий поганий смак, я уступлюся... Але їй я цього не подарую! Я до неї... підлої... досягну!..

Хриплі, уривчасті слова вилітали коротко, як удари молота в супроводі шипіння ковальського міха. Вона сама душилася цими словами, вони застрягали в неї у горлі.

Борис дивився на муки цієї жінки й був безпорадний. Бачив тільки одне: вона повинна б плакати, виплакати, може тоді легше б стало. Але сльози випарували з розжарених очей і не могли загасити вогню, що її палив.

— Сльози, сльози викликати, — гарячково думав Борис: — але як?

Нарешті спромігся на останнє.

— Лідіє Миколаївно, ви, стара жінка, ще говорите про кохання?!

Старався говорити суворо, холодно, навіть брутально.

Вона уздіввіч поглянула на нього.

— Ви ж самі колись говорили, що будете мамою для Миколи, а тепер маєте якісь неоправдані претенсії? Ви йому бабусею можете бути, а не коханкою!..

— Та-а-ак?.. ви... ви-и-и... та-а-а-кож?

Але Борис не дав їй заговорити — гатив, як сокирою:

— Самі казали, прийде час і віддасте Миколу іншій жінці. Час прийшов — мусите віддати!

— Але не „такій“!..

— Панна Женя пара для Миколи: і гарна... дуже гарна, і молода, і талановита, і патріотка... Ви мусите дати розвід і... відійти.

— І ви... і ви... всі змовилися проти мене!..

Очі її живіше заморгали; затулила їх руками й прожогом, ридмь, кинулася до отомани. Напру-

жену тишу прорізали ржаві, проразливі схлипування.

Борис закурив папіроску, підійшов до вікна. З нього відкривався гарний краєвид на міський парк. Там золотились берізки, пурпурою суперничали клени й каштани. Кривульками бігли й ховалися поміж кущів доріжки. В середньому крузівалися й гомоніли діти, а няні з візочками сиділи на лавочках, лузали насіння та ділилися новинами.

Борис нічого не бачив і не чув. Не знав, скільки й часу минуло. Викурив і другу, і третю папіроску, аж в устах стало гірко.

Схлипування затишли,

Чув, як підвелася й сіла коло стола Лідія.

— Пане Борисе...

Її голос був тихий, майже шепіт.

— Прошу...

Обернувся.

Гляділа кудись убік.

— Прошу дати мені води...

Хусткою вона промокла собі очі, припудрувалася й несміливо звернулася до господаря:

— Вибачте, що зо мною таке сталося.. у вашій хаті...

— Нічого, нічого... Добре, що ви заспокоїлися...

Вона відідхнула.

— Я вас, пане Борисе, щиро прошу; не осуджуйте мене і... оскільки можете, допоможіть мені... Вам збоку видніше: пригляньтесь до Миколи й Жені. і коли щось помітите таке між ними, скажіть мені... Треба на щось рішитися...

Тон її голосу був покірний, щирий, тільки в очах займався холодний, зимовий вогник.

Борис не бачив цього погляду; пообіцяв усе зробити, розпитати, довідатися й нарешті трохи заспокоєну випровадив Лідію додому.

Увечері Борис довго не міг заснути. Розбурхана уява понесла його в минуле, в Крим, де десять років тому він був свідком інших сцен, хоч з тими самими дієвими особами. То була перша дія пєси... Невжеж тепер би вже добігав останній акт?

Пригадав Борис ясний, соняшний Крим. По кількох літах розлуки він там несподівано зустрів свого шкільного товариша, найбільшого приятеля Миколу Байраченка.

Коли перші хвилини здивування й піднесення проминули, Борис довідався, що його товариш приїхав до Криму „підлатати нерви”. „Залізний”, здоровий, як віл, Микола мав „нерви”.

І ось тоді увечері, при шкляьці кримського „мускату”, Микола розповів приятелеві цікаву подію, що сталася з ним.

„Це, брате, тяжка історія, — казав Микола, — не знаю, чим закінчиться. Ось маєш вино: пий і слухай...”

Як тобі відомо, з Києва я виїхав на посаду до П. Ну, в цім нічого незвичайного нема. Натягнув на себе віцмундур, ходжу до гімназії, вчу, ставлю двійки. Змінив одне помешкання, друге... якось не відповідали мені. Аж ось нарешті винайняв „кавалєрку” „на всім готовім” в одній родині... інтелігентній і, здається, навіть... шляхетній. Господиня моя — донька полковника, а вдова по судді. А що повдовіла досить скоро, а до того й маєтку великого не мала, то вільні кімнати свого дому віддавала в найми та й харчувала своїх пожильців. Нас було два: податковий інспектор (старий „кавалєр”) і я...

Лідія Миколаївна мала одиначку доньку „Одарочку... ходила до восьмої класи гімназії і готувалася до вчителювання.

Ну, ти мене, Борисе, знаєш: я не люблю таких офіційних, натягнених відносин із людьми, з якими живу. Те, се, жарти, усмішки, дрібні прислуги — і я став „своїм чоловіком”. До того ж тобі треба знати, що і Лідія Миколаївна і Одарочка були свідомі українки... Розумієш?.. не „хохлушки”, а свідомі українки; а це для мене багато значило...

Незабаром я відчув, що й до мене вони відносяться інакше, як до звичайного пожилиця. Це було помітно по тисячі різних дрібниць. Від зложених у порядку книжок на столі, китиці квіток у вазонку — до пришитого гудзика чи спеціально поданої печені. Звичайно такою методою „ловлять” жениха. Та я й без того дався б „зловити”. Одарочка варта була того, а на вроду ще краща від мами. Факт тільки той, що ми стали немов би наречені. Небавки я вже гадав прилюдно освідчитися, але... трапилися, друже, події, що перекреслили всі мої пляни.

Це було в травні... розумієш?.. коли бози й акації задурманюють розум людини. Що ближче приходило до наших заручин з Одарочкою, то Лідія Миколаївна ставала все більш якась незвичайна. Я скоро мав стати її зятем... чоловіком її рідної доньки. Та ще й зятем, мабуть, бажаним! Бо ж і на державній посаді, і молодий, і... здається, не малпа. Ну, вона й раділа... Вже й ознаки родинної близькості почала виявляти. То зайде до кімнати, коли я миюсь... розумієш?.. у вранішнім негліже... Мовляв, „свої” — що там церемонитися! То часом намагається й попестити нас з Одарочкою... Та я, брате, чув, як при цьому тремтіли її руки. І раптом ставала якась химерно, мов би не своя: роблено всміхалася, а зір бликав десь далеко...

Одного разу, це було в суботу, Одарочка

пополудні пішла до товаришки підготовлятися разом до іспиту. Мені казала прийти по неї десь увечері коло дев'ятої години. Податковий інспектор пішов, як і щовечора, до клубу грати в карти. Служниці також не було вдома, мабуть пішла до церкви на всенощну. Я сидів на отомані, читав книжку... чекав тої пів до дев'ятої, щоб вийти по Одарочку.

Раптом до кімнати ввійшла Лідія Миколаївна. Була в легкім пенюарі.

— А... Миколочко, ти ще вдома? — чи справді здивувалася, чи удавала.

— Так, мамочко... — (я вже так її називав) — ось мушу скоро йти по Одарочку...

— Чекай... хочу поговорити з тобою...

Вона сіла поруч мене... близько до мене... ми ж „свої“!

Чи від її перфуми, чи від запаху бозу на столику (тут же коло отомани), тільки в мене почало шуміти в голові.

— Ось набавом ми будемо й зовсім свої...

Вона взяла мене за руку.

— Уважай, Миколочко, на Одарочку... — й почала подавати мені „житейські“ ради, як поводитися з молодого жінкою.

— Ану, поворожимо, — нагло завернула розмову, — що вас чекає... Шукаймо „щастя“...

Вона потягнулася понад мене до столика по галузку бозу, а її груди доторкнулися мого рамени. Поховзнулася... Мимохить мусів піддержати її... за стан... І... Борисе, розумієш? — я став останньою нікчемою..

По Одарочку вже не мав сумління піти — післали Варвару (служницю). Вночі Лідія прийшла до мене. Ех, Борисе, чи ти знаєш, що то є кохання понад сороклітньої жінки?! Хоч чари тіла вже примеркають, але до них додається досвід, штука

кохання.. Покірність наложниці, ніжність коханої, розгнuzданість гетери, ненасит упира — все це сплітається в хаотичний клубок, з якого нема сили випутатися...

Чи Лідія нікого не кохала в своїм житті, чи давно кохала... зрештою воно й природно, бо рано повдовіла, — тільки я став жертвою її якоїсь непогамованої жадоби — і не мав сили їй опертися.., чув, що лечу в провалля, й летів...

І ось, брате, бачиш, чим закінчилося... Одарочці я написав, що не можу з нею оженитися, а сам приїхав сюди... лікувати нерви..."

Пригадав собі Борис і дальші події, що не тільки розвивалися кіновим темпом, але й своїм змістом нагадували наймовірні кінові історії.

Побачив і того „вампа" — Лідію Миколаївну. Приїхала до свого Миколочка до Криму.

Пригадав собі ясно, несамовито точно й свою розмову зо своїм приятелем.

— От тобі, Борисе, й моя Лідія... Бачив? — казав розяснений Микола.

— Та... бачив... Ну, і що ж ти думаєш робити далі?

— Покищо не знаю... Її віддане кохання мене зворушує і... я не можу бути супроти неї нечесним...

Він майже викрикнув ці останні слова, ніби тим вигукком підбадьорював сам себе.

— Але який же ти бачиш вихід з цієї ситуації? — запитав Борис.

— Мабуть прийдеться оженитися з нею...

— Оженилися?

— Ну, так... Що ж тебе тут дивує? Ти ж бачив, яка вона?

— Та... гарна... нема що казати... але..

— Що „але"?

— Можу я, Миколо, сказати тобі правду?

— Ну, певне...

— Скільки тобі років?

— Двадцять шість...

— А їй?

— Сорок шість...

— Ось у тім і річ... Уважай... двадцять літ ріжниці! Ще якби було навпаки, то сяко-тако, а коли жінка старша від чоловіка, то...

— Е, що там, Борисе! Ти ж її не знаєш... Та вона молодій дівчині не уступить... ну, як тобі сказати... темпераментом, чи що...

Борис усміхнувся.

— Бачу, ти закохався; а перечити закоханим — це підливати оливи до вогню.. Щасти, Боже! Але пам'ятай: ви ломите закони природи, а вона не любить цього і... мститься...

— Ет, кажи там!..

— Що ж ви думаєте робити?

— Взяти шлюб ось хоч би й тут... власне в монастирі... в Кізіль-Таші...

Пригадав Борис і гарячу сцену перед їхнім шлюбом.

Уже мали йти до монастирської церковці, коли нагло Лідія споважніла, поблідла, здригнулася. Усміх утік з її лагідного обличчя. Тремтіла.

Гарячково крикнула:

— Дорогі мої!

Звуки вилетіли якимось хрипко. Всі зніяковіли.

— То це я мушу йти до шлюбу? Я?!

— Мамочко, знову? — остеріг Микола лагідно (мабуть, щось між ними вже було).

Лідія обернулася до ікони Пресвятої Діви Марії.

— Матінко Божа, ще раз гаряче Тебе благаю: прости мені нерозумний цей крок... Я спокутую... вимолю... заслужу...

Потім вона обернулася до Миколи й Бориса. Тяжко дихала. Хвилювалася.

— Слухайте... ви... мої єдині..., близькі...

Рвачко кидала слова:

— Миколочко... Борисе..., слухайте... Я старша від Миколи... не повинна була б робити цього... завязувати йому світ... Але знайте всі... і ти, Миколо: коли я почую, що тобі вже не буду потрібна, буду тягаром для тебе — я сама відійду від тебе... сама добровільно віддам тебе тій жінці, яку ти кохаєш... Прирікаю вам це... і присягаю на спасіння своєї душі... Я, Миколочко, тобі дам розвід, а сама піду в монастир... замолювати мій нерозважний крок... тяжкий гріх...

Хвилину панувала могильна тиша. Всі стояли мовчки, похнюпивши голови... немов це було не весілля, а похорон.

Нарешті Лідія заводисто тряснула кучерями:

— Ну, я вже скинула тягар з душі... Мені легше... Ходімо... Тепер я „молода“!

* * *

Немов картки історичної повісті, промайнули ці спогади в Борисовій уяві.

Мимохіть іронічно всміхнувся:

— От тобі й „відійду“, „віддам другій жінці“... Мабуть легше сказати, як виконати...

Але він щиро співчував цій жінці: чи ж вона винна, що її розум не годен перемогти химерних почувань?

Вирішив допомогти їй, чим зможе.

При нагоді запитав приятеля:

— Що тобі сталося, Миколо?

— А що?

— Навіщо ти сказав дружині, що кохаєш Женю?

Микола видивився на товариша, немов той говорив незнайомою мовою, або плів найбільші нісенітниці:

— Я? Кохаю? Женю?!

— Ну, так... Адже ти сам казав Лідії Миколаївні, що мусиш „розв'язати проблему цього подружнього трикутника”!..

— Перехрестися!..

Потім він немов зловив кінець думки, що втікала від нього:

— Невже вона й тебе вже втягнула в сітку своїх підозрінь?

Підійшов до товариша, потис гаряче руку й щиро сказав:

— Ти мав рацію... Ломити законів природи не вільно... бо вона... тяжко мститься...

ЗА КУЛІСАМИ.

(НАРИС).

На сцені йшов невмирущий „Гриць”.

Я вперше бачив „Гриця” в такій обсаді та ще й при спеціальних обставинах мого життя.

Мій знайомий директор театру місяць тому запропонував мені:

— Як задурно сидіти ціле літо в місті, то їдьте краще з нами в мандрівку по краю. Пізнаєте життя, наберетеся нових вражень... Придасться...

— Але, пане директоре, я ніколи на сцені не грав... Як же я буду виступати разом із першорядними акторами?

— Ви не будете виступати на сцені... Театр потребує ще й інших робочих рук: будете помагати в касі, при контролі, в адміністрації, зрештою в музиці... На своє удержання заробите, а мандрівка дістанеться вам, як премія...

Це мене переконало.

І от я стою на контролі біля входових дверей і дивлюся на „Гриця”.

Справді, творити ілюзію дійсного життя на сцені — це можуть доклати тільки правдиві акторські таланти. Ба, що більше: вони подають не

звичайні перелетні менти щоденного життя, але сильніші своєю напругою різних ударів, яскравіші веселкою почувань, настроїв, емоцій, насичені виразистою кольористикою характерів, темпераментів.

Вони грають на сцені, а водночас і в серцях вдумливих глядачів. Особливо, як дати волю своїй фантазії. А то й не питаючи нашої волі, опановують нашу уяву й ведуть її слідом за своєю грою.

Такі бодай були мої теперішні товариші.

Молода артистка Торська грала роль Марусі, як богиня (якщо взагалі ми можемо припускати, що олімпійці мали свій театр, і що богині там якнайкраще грали). Трагедія її нещасливого кохання була така щира, що навіть мене не один раз підбурювала крикнути:

— Люди, таж це непорозуміння! Марусю, Грицю, ви ж такі щирі, такі гарні... Ви так кохаєте себе взаємно... До сто чортів! Невжеж інтриги того злісного горбуна переможуть не тільки силу вашого почування, але й ваш розум?

Треба сказати, що й партнери Марусі — Хома, Гриць і Потап — були щонайменше, як півбоги.

Та що там казати: всіма фібрами своєї душі я перенісся в той казковий світ, що його створила могутня фантазія автора, а з такою стихійною, рушійною силою відтворювали акторські таланти моїх нових товаришів.

Я переживав широку скалю різних почувань.

Насамперед — ніжне, щире співчуття до Марусі. Може тому, що я сам вдачі чутливої, сен-

тиментальної, — мене до сліз зворушувала така фатальна примха долі. І хоч я знав зміст пєси, одначе мене, мої почування таки втягала в себе доля цієї нещасливої Марусі, доля багатьох інших Марусь, доля всіх людей гарних, щирих, сердечних, чесних, які, всупроть усім божеським і людським законам, чомусь терплять, страждають, мучаться і навіть гинуть зовсім незаслужено.

Наростав гнів проти несправедливостей життя; проти злої волі, інтриг, лукавих підшептів різних „злих духів”, різних горбатих і негорбатих Хомів...

А також і співчутливе обурення (якщо можна так назвати) проти по своїй істоті добрих, але запальних, нерозважних, нерозсудних Гриців, що не вміють через свої марні химороди сягнути по своє й чуже щастя, і власними руками нищать його.

Скільки то таких фатальних непорозумінь, скільки таких „трагічних збігів обставин” ми зустрічаємо на кожному кроці в житті?!

Моя уява співпрацювала з акторами — і хоч я в перервах повертався до дійсного життя (видавав і відбирав при дверях „ретурки”), одначе моя душа була наповнена іншим змістом; я ввесь був там, де так трагічно кохаються Маруся й Гриць, де тріумфує ненависть Хоми, де навіть від п'яної пісеньки Вусті (Марусиною мами) віє глибоким життєвим трагізмом.

В одній перерві пан директор дав мені якесь доручення до гардероби.

Я скоренько туди пішов, вступив і... остовпів!

Щось боляче різнуло мене по серці, а що саме, я й сам не міг спочатку усвідомити собі.

А коли перша хвилина мого остовпіння проминула, я зрозумів, що мене так вразило власне те, що я побачив.

А побачив я таку картину: Гриць і Потап докінчували партію шахів; Вустя в пенсне в куті куняла над книжкою в чужій мові, а Маруся — Боже, Маруся! — сиділа на колінах у Хоми, й він годував її цукорками (Торська й Марущенко були наречені).

Зникла казка, розвіялася ілюзія. Сіра буденна дійсність вишкірила до мене свої зуби. Яка ж вона була не подібна до світу, що його створила моя уява! Мені так стало жаль... жаль моєї мрії... жаль було спускатися з прозорих височин на прозаїчну землю...

Останній акт драми я провів коло дверей, але... по тамтой бік від сали.

...Мій приятель, директор театру, другого дня на мої скарги, усміхаючись, кинув:

— Мій друже, „на сцені” і „за кулісами” — це два світи, вічно суперечні, вічно в колізії, вічно протилежні один до одного... На це нема ради... Але це не тільки в театрі... Ану, погляньте навколо себе — чи не те саме і в дійсному житті?!

ЦІНА 1.75 зл.

Зруб 84 коп (1986г)

2308

рл

4

